

SW. BRUNO Z KWERFURTU I JEGO KULT W DIECEZJI WARMIŃSKIEJ

Treść: Wstęp. I. Życie i działalność. II. Kanonizacja. III. Kult przedtrydencki w Kościele powszechnym. IV. Tożsamość świętego w dwu imionach: Bruno-Bonifacy. V. Kult św. Brunona w diecezji warmińskiej. VI. Wymiar ekumeniczny kultu św. Brunona na Warmii i Mazurach. Zakończenie. *Zusammenfassung.*

WSTĘP

Sprowadzenie do diecezji warmińskiej¹ relikwii św. Wojciecha, pierwszego misjonarza ziem północnych Polski, stało się impulsem zainteresowania się początkami chrześcijaństwa na jej terenie. W związku ze sprowadzeniem relikwii biskup warmiński Józef Glemp nakreślił program duszpasterski dla diecezji warmińskiej na najbliższe lata, zgodnie z którym r. 1981 poświęcony został św. Brunonowi z Kwerfurtu, „który siedł kilka lat po Wojciechu i tak samo kończył wyprawę misyjną męczeńską śmiercią”². W r. 1909, kiedy Kościół warmiński obchodził 900-lecie śmierci męczeńskiej św. Brunona, ówczesny biskup warmiński August Bludau w liście pasterskim do wiernych pisał: „wspomnienie tego bohatera wiary jest naszym świętym obowiązkiem wdzięczności”³.

Z autentycznym kultem mamy do czynienia wtedy, gdy angażuje on całą naturę ludzką: rozum, wolę, uczucia; gdy jest kultem osobistym i całej religijnej społeczności, gdy uwzględnia gesty i ruch, recytację i śpiew, modlitwę indywidualną i wspólną, gdy wciąga do służby Bożej całą kulturę ludzką — muzykę i śpiew, poezję i kulturę słowa, architekturę i plastykę⁴. Takie ujęcie kultu pozwoli w miarę możliwości na wieloaspektowe przeanalizowanie kultu św. Brunona w diecezji warmińskiej. Problemem tym zajmowało się dotychczas wielu autorów i to tym ciekawsze, że wśród nich było kilku protestantów. Do nich należy zaliczyć kwerfurckiego diakona S. Bittnera, który zajął się tą piękną postacią, jego życiem, kultem i znaczeniem, ale z protestanckiego punktu widzenia⁵. Operując się na jego pracy Michał Liliental, królewiecki duchowny, w latach 1724—1725 umieścił krótki rys jego życia na łamach *Erläutertes Preussen*⁶. W XIX w. W. Giesebrecht dając ogólną

¹ Sprowadzenie relikwii św. Wojciecha. W: *Warmińskie Wiadomości Diecezjalne* (= WWD) 1980, s. 237.

² Biskup Warmiński J. Glemp: Słowo wstępne. W: *Posłaniec Warmiński*, czyli *Kalendarz Maryjny na rok 1981*. Olsztyn 1981, s. 4.

³ Biskup Warmiński A. Bludau: *Hirtenschreiben über den hl. Bruno von Querfurt und den Bonifatius — Adalbertus — Verein*, z dnia 19.09.1909 r. W: *Pastoralblatt für die Diocese Ermland* (= PDE), 1909, s. 117.

⁴ W. Schenk: *Liturgika — liturgia — kult*. W: *Wprowadzenie do liturgii*. Poznań — Warszawa — Lublin 1967, s. 17.

⁵ D. S. Büttner: *Bruno Apostolus oder römischen Apostels in Preussen, Brunonis Leben, Todt und Verehrung nach dem Tode*, Halle 1714.

⁶ M. Lilienthal: *Das Leben Brunonis eines vorgegebenen Preussischen Apostels und Märtyrers*. W: *Erläutertes Preussen*, 1(1724), s. 787; 2(1725), s. 186.

charakterystykę Brunona stwierdza: „Ewangelicki chrześcijanin, w którego żyłach płynie krew niemiecka, zna inny przykład niż Bruno Bonifacy, który do swojej ojczyzny plecami się odwrócił i nie znał na świecie wyższego przykazania niż słowo rzymskiego biskupa. Niemniej jednak radośnie trzeba zauważyć, że Brunon zaliczony jest do tych, którzy się stali posłuszni słowu Pana: «Kto nie bierze swego krzyża, a idzie za Mną, nie jest mnie godzien. Kto chce znaleźć swe życie, straci je, a kto straci swe życie z Mego powodu, znajdzie je» (Mt 10, 38—39)⁷. Wypowiedzi Giesebrechta dały okazję Kolbergowi, by podjąć bliższe studium nad kultem św. Brunona⁸. Na początku w. XX do postaci Brunona powróci jeszcze Voigt, ukazując dość wszechstronnie jego życie, działalność i męczeństwo⁹. W ostatnich czasach do zagadnień związanych z kultem św. Brunona nawiązał W. Meysztowicz dokonując cennego wkładu, w ślad za Janningiem, w dziedzinie identyfikacji imion św. Brunona i Bonifacego, które oznaczały tę samą osobę, ale w księgach liturgicznych występowały oddzielnie¹⁰. Inni uczeni ukazywali Brunona od strony jego twórczości i działalności, w wyniku czego powstała bogata bibliografia¹¹. Powyższe prace jednak nie ujmują w sposób całościowy i wyczerpujący problemu kultu św. Brunona w diecezji warmińskiej, stąd też potrzeba zajęcia się tym tematem.

I. ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ

Św. Brunon urodził się w 974 r. w rodzinie grafów niemieckich, żyjących wśród plemion słowiańskich. Wykształcenie otrzymał w szkole katedralnej w Magdeburgu. Tutaj zetknął się z Thietmarem, późniejszym biskupem Merseburga i jednocześnie autorem sławnej kroniki, w której nazywa Brunona „współrówieśnikiem i współkolegą szkolnym” (*contemporalis et conscolasticus meus*)¹². W środowisku magdebskim w czasach studiów Brunona głębokim echem odbiła się działalność absolwenta tej szkoły, Wojciecha — biskupa Pragi; docierały też tu wieści o opacie Leonie z Awentynu oraz Gerbercie, późniejszym papieżu Sylwestrze II. Wyprawa cesarza Ottona III w latach 992—997 na Lutyków i Obodrytów i jego pobyt w Magdeburgu wytworzyły swoistą atmosferę zainteresowania się centralnymi problemami ówczesnego chrześcijaństwa, a przede wszystkim uniwersalizmem Kościoła, ujawniającym się w działalności misjonarskiej. Tutaj także zetknął się z ideałami św. Wojciecha, którego później, na misjach, stał się biografem. W 995 r. mianowany został kanonikiem. Nieco później znalazł się na dworze cesarza Ottona III, stając się nawet jego kapelanem i razem z otoczeniem

⁷ W. Giesebrecht: Brun — Bonifacius, Erzbischof unter den Heiden. W: Evangelischen Kalender 1856, s. 171; tenże, Der erste deutsche Missionar in Preussen, Vortrag von 1858, w: *Neu Preus. Provinzial-Blätter*, 3 F 3(1859), a także w: *Deutsche Reden*. Leipzig 1871, s. 29.

⁸ A. Kolberg: Der hl. Bruno von Querfurt, zweiter Apostel von Preussen. W: *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands (ZGAE)*, 8(1884)86, s. 1—108.

⁹ H. G. Voigt: Brun von Querfurt, Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer, Stuttgart 1907.

¹⁰ W. Meysztowicz: Szkice o świętym Brunonie-Bonifacym. W: *Sacrum Poloniae Millenium*, 5(1958), s. 445—501.

¹¹ R. Gustaw: Bibliografia. W: *Hagiografia polska*, T. 1., Poznań 1971, s. 223—227; Meysztowicz, jw.

¹² Thietmar i Chronicon Liber VI. W: *Monumenta Poloniae Historica (= MPH)*, ed. Bielowski, t. I, Warszawa 1961, s. 293.

cesarza w 998 r. przybył do Rzymu. W tym samym roku porzucił karierę na dworze cesarskim. Na Awentynie, w klasztorze św. Bonifacego i Aleksego, przywdział habit benedyktyński wraz z imieniem Bonifacy. Uprzednio klasztor ten zaszczylił swoim pobylem św. Wojciech. Bonifacy zaprzyjaźnił się wkrótce ze św. Romualdem i wraz z nim przebywał jakiś czas w Pereum pod Rawenną, zapoznając się z jego planami reformy zakonnej, połączonej z wielkimi akcjami misyjnymi. W wyniku porozumienia między Romualdem a Bolesławem Chrobrym i Ottonem III postanowiono wysłać do Polski grupę eremitów z otoczenia Romualda. Bruno otrzymał paliusz z rąk papieża Sylwestra II, a w r. 1004 sakrę biskupią w Magdeburgu i odtąd występował jako biskup *gentium* — biskup misyjny. Apostołował wśród Rusinów, Węgrów i Pieczyngów. We wszystkich poczynaniach znajdował oparcie w Bolesławie Chrobrym, którego zamiary popierał, widząc w nich kontynuację idei ottońskich¹³. Na misjach stał się autorem żywotu św. Wojciecha, znanego w historiografii pod nazwą „Żywota drugiego”, a na przełomie 1008/1009 „Żywota pięciu braci męczenników”¹⁴. Pełne misjonarskiej gorliwości życie zakończył Bruno 9 marca 1009 r., umęczony wraz z osiemnastoma towarzyszami w czasie nieudanej wyprawy apostołskiej do Jaćwieży¹⁵.

Miejsca jego męczeństwa nie znamy. Źródła historyczne różnie je lokalizują. Wipert wskazuje na Prusy, Piotr Damiani na pogranicze Prus i Rusi (*Prusia et Rusia*), Thietmar charakteryzuje miejsce zgonu jako położone na pograniczu Prus i Rusi, *Rocznik Kwedlinburski* zaś i „Dzieje arcybiskupów magdeburgskich” na pograniczu Rusi i Litwy¹⁶.

Lokalizacja pod Giżyckiem, Drohiczyńcem lub Łomżą — to pomysły późniejsze. Prawdziwego miejsca męczeństwa należy szukać na terenie dzisiejszego Pojezierza Suwalskiego, co zdaje się odpowiadać określeniom źródłowym, lokalizującym męczeństwo *in confinio Prusiae et Lithuaniae*. Opierając się o pracę Meyszowicza¹⁷ można w przybliżeniu chronologię życia i działalności św. Brunona ująć następująco:

974—978	Urodził się Bruno z Kwerfurtu.
985—994	Kształcił się w Magdeburgu.
995, VIII	Przyjęty został do dworu cesarza Ottona III.
996, III—V	Odbył pierwszą podróż do Rzymu.
998, 22 II—9 III	Wstąpił do klasztoru benedyktynów na Awentynie.
999, III	Przyłączył się do pustelników św. Romualda.
1001, I	Przeniósł się do eremu pod Rawenną (Pereum).

¹³ J. Karwasińska: Świadek czasów Chrobrego. W: Polska w świecie. Warszawa 1972, s. 91—105; H. Ludat: An Elbe und Oder um das Jahr 100, Köln 1971.

¹⁴ Tejże, Studia krytyczne nad żywotami św. Wojciecha bpa praskiego, Vita I. W: *Studia źródłoznawcze*, 2(1958), 45—46, 48; tejże, Piśmiennictwo z czasów Bolesława Chrobrego. Warszawa 1966; R. Wenkus: Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt, Münster 1956.

¹⁵ J. Szymański: Bruno. W: Hagiografia polska, t. I, jw., s. 219—222; H. Fr o s, F. S o w a: Twoje imię, przewodnik onomastyczno-hagiograficzny. Kraków 1975, s. 114; Meyszowicz, jw., s. 455.

¹⁶ C. Janning: De eodem S. Bonifacio Martyre. Commentarius novus. *Acta Sanctorum* (= AS) Iunii, t. IV, Parisiis et Romae 1867: Appendix, s. 35 nn. Tamże, s. 759: Vita ex Actis S. Romualdi Abbatis, Auctore B. Petro Damiani; Por. także, J. Bieniak: Wyprawa misyjna Brunona z Kwerfurtu a problem Selencji. W: *Acta Baltico-Slavica*, 6(1969) s. 190.

¹⁷ Meyszowicz, jw., s. 454.

1001, 13 XII	Opuścił dwór cesarza Ottona.
1002, 23—24 I	Umarł Otton III.
1002, jesienią	Odjechał z Rawenny do Rzymu.
1004, II	Otrzymał sakrę biskupią w Merseburgu.
1004, IV—VIII	Przybył na Węgry.
1004, IX—XII	Pisze <i>Passio S. Adalberti</i> .
1005, XI—XII	Udał się z Węgier do Polski.
1005, XI—1006, XI	Pisze „Żywot pięciu braci męczenników”.
1006—7, zimą	Wrócił z Polski na Węgry.
1008, I	Ponownie udał się na Węgry.
1008, koniec I	Przybył do Kijowa.
23 II	Wyruszył z Kijowa.
25 II	Przekroczył „ruski wał”.
27 II	Napadli go Pieczyngowie.
7 III	Wyszedł na wolność.
8 VIII	Powrócił na Ruś.
IX	Wyruszył z Kijowa do Polski.
X	Przybył do Chrobrego.
1009, I	Napisał list do Henryka II.
1009, początek	Wyruszył z misją do Prusów.
1009, 9 III	Poniósł śmierć męczeńską.

II. KANONIZACJA

Odmienne niż śmierć św. Wojciecha, śmierć Brunona i jego towarzyszy wskutek różnych przeszkód mniej była zauważana przez kręgi kościelne¹⁸. A. Kolberg w swojej pracy poświęconej życiu i działalności św. Brunona stwierdza, że ani przedtrydenckie *Martyrologium romanum*, ani rękopiśmienne kalendaria nic nie wzmiankują o nim. Stąd wyciąga wnioski, że jego kanonizacja nie odbyła się w Rzymie. Za twierdzeniem Kolberga przemawiałyby sytuacja polityczna, która wówczas — po śmierci Brunona — nie była tak pomyślna, jak dziesięć lat wcześniej, kiedy cesarz Otton III występował u papieża Sylwestra II w charakterze promotora kanonizacji św. Wojciecha. Tymczasem cesarz Henryk II od dłuższego czasu był uwikłany w wojny z Bolesławem Chrobrym i innymi sąsiadami. W samym Rzymie i Italii sytuacja polityczna i społeczna była jeszcze bardziej skomplikowana niż w Niemczech. I tak na przykład papież Benedykt VIII (1012—1024) został wypędzony z Rzymu i w 1020 roku szukał pomocy u cesarza w Bambergu. Stąd nasuwa się wniosek, że Brunon zaraz po śmierci mógł być kanonizowany przez biskupa w Niemczech. Do pontyfikatu bowiem papieża Aleksandra III (+1181) biskupom diecezjalnym przysługiwało prawo przeprowadzania kanonizacji¹⁹. Jak wskazuje studium historii nad św. Brunonem, jego kanonizacja nie została podjęta przez współzakonników, uczniów św. Romualda, w każdym razie nie przez tych, którzy znajdowali się w Rzymie, lecz w jego kraju ojczystym — w diecezji niemieckiej. Najprawdopodobniej kanonizacja św. Brunona nie odbyła się do r. 1019, kiedy to umarł biskup Thietmar. Można tak sądzić, gdyż Thietmar w swojej kronice wymienia go bez słowa *sanctus* i opowiada, że Bolesław Chrobry wykupił ciało Brunona od pogan i z wielkim szacunkiem *domui futurum solatium* za-

¹⁸ Voigt, jw., s. 301.

¹⁹ Kolberg, jw., s. 79 nn.

brał w nadziei, że Bruno wkrótce będzie zaliczony w poczet świętych²⁰. Dopiero w rocznikach z Kwedlinburga Bruno otrzymuje to określenie (*sanctus Bruno, qui cognominatur Bonifacius*)²¹. Inne źródła, jak „Żywot” Damianiego podają również bez przymiotnika *sanctus*. Ponieważ *Roczniki Kwedlinburskie*, pisane przez współczesnego autora, sięgają do r. 1025, kanonizacja więc nastąpiła między rokiem 1019 a 1025.

Ojczyzną Brunona był region kwerfurcki, który w XI w. należał do diecezji Halberstadt. Z tego okresu znane są w diecezji klasztor i fundacje ku czci św. Brunona²². Analiza kroniki diecezjalnej nasuwa przypuszczenie, że kanonizacja św. Brunona nastąpiła między rokiem 1019 a 1025. W tym czasie władzę w diecezji sprawowali kolejno dwaj świętobliwi biskupi: Arnulf (996—1023) oraz biskup Brantho (1023—1036). Jeden z nich dokonał kanonizacji. Wiadomo również, że cesarz Henryk II brał udział w tej uroczystości; w diecezji tej przebywał dwukrotnie i podczas tych wielkich uroczystości złożył bardzo bogate dary. O tych faktach wspominają *Roczniki kwedlinburskie*. Natomiast kronika diecezji halberstadzkiej wspomina, że biskup Brantho był fundatorem kolegiaty ku czci św. Bonifacego, czyli Brunona.

Voigt, jakkolwiek nie podważa hipotezy Kolberga w kwestii daty kanonizacji św. Brunona, to jednak przedkłada opinię, że atrybut *sanctus*, w odniesieniu do Brunona, był już wcześniej znany i używany. W rocznikach magdeburgskich, saksońskich oraz u Wiperta występuje atrybut *sanctissimus*, u Damianiego *beatus* i *sanctus*. W związku z tym wysuwa przypuszczenie, że Bruno mógł być kanonizowany razem z pięciu braćmi męczennikami z Międzyrzecza²³. Wydaje się jednak, że hipoteza Kolberga ma gruntowniejszą argumentację, zgodnie z którą należy przyjąć, że kanonizacja św. Brunona nastąpiła między 1019 a 1025.

III. KULT PRZEDTRYDENCKI W KOŚCIELE POWSZECHNYM

Kult św. Brunona początkowo rozwijał się dość szybko w środowisku eremickim, świadczy o tym bowiem żywot spisany przez Piotra Damianiego około r. 1040²⁴. W Polsce w kręgu dworskim również istniały niktę tradycje, czego dowodzą roczniki krakowski i wielkopolski, w których poczyniono wzmianki o śmierci męczeńskiej św. Brunona²⁵. Późniejsze lata, aż do końca XVI stulecia, nie odnotowują specjalnych przejawów kultu. Niektórzy mediewiści, jak np. J. Bieniak sądzą, że miejsce śmierci św. Brunona leżało poza orbitą zainteresowań politycznych władców polskich i stąd też nastąpił zanik kultu. Racje polityczne, narodowe

²⁰ Por. Kronika Thietmara, AS, t. II, Parisiis et Romae 1864, s. 799: „Duodecimo anno suae inclytae conversionis ad Pruciam pergens, steriles eius agros semine divino foecundare studebat. Sed spinis pullulantibus horrida non poterant facile mollire. Cum itaque in praedictae regionis confinio Rusciae, primo ab incolis prohiberetur, et plus evangelizans capitur, et amore Christi, qui Ecclesiae caput est, XVI Kalend. Martii, mitis ut agnus decollatur, cum decem octo suis sociis. Quorum corpora inseputa jacerunt, quoad usque Bolizlavus id compariens ipsa mercatus est, et domui suae futurum solatium aquisivit...”

²¹ AS, t. IV, jw. Appendix, s. 36: „Sanctus Bruno qui cognominatur Bonifacius XI suae conversionis anno in confinio Rusiae et Lithuae a paganis capite plexus cum suis octodecim, VII Idus Martii petit coelos...”

²² Kolberg, jw., s. 82; Voigt, jw., s. 467.

²³ Voigt, jw., s. 301—302.

²⁴ AS, t. IV, jw. s. 759.

²⁵ MPH, t. II, s. 793; *Rocznik Kapitulny Krakowski*: „1009 a Bruno episcopus 25 martirizatus est...”; Tamże, *Rocznik Wielkopolski*: „1009 Bruno episcopus martirizatus est”.

i kościelne w okresie rozbitcia dzielnicowego wysunęły inne postacie kultu — jak św. Wojciecha, związanego z Gnieznem, i św. Stanisława — z Krakowem. Spektakularnym elementem kultu świętych były w okresie średniowiecza relikwie, do których miejsca przechowywania odbywano pielgrzymki i którymi obdarowywano znaczniejsze kościoły i osobistości świata kościelnego i politycznego. Choć Thietmar mówi o wykupieniu przez Bolesława Chrobrego ciała św. Brunona i jego towarzyszy, to jednak historia późniejsza milczy zarówno co do miejsca śmierci, jak i przechowywania relikwii.

Kult św. Brunona rozwijał się jednak głównie w założonej przez Brunona kolegiacie w Kwerfurcie²⁶. Z inicjatywy tamtejszych kanoników w r. 1109 w Luitsburgu koło Kwerfurtu ufundowano benedyktyński klasztor pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny i św. Brunona²⁷. W XIII w. w Kwerfurcie wzniesiono kaplicę pod wezwaniem św. Brunona²⁸. Zarówno kameduli jak i benedyktyni w swoich kalendarzach umieszczali go jako świętego.

Również na terenie Niemiec kult św. Brunona cieszył się wielkim uznaniem. W kalendarzu diecezji halberstadzkiej pod dniem 8 marca obchodzono uroczystość św. Brunona męczennika. O randze tego święta świadczy własny formularz brewiarzowy, w którym występuje sześć lekcji matutinum, poświęconych życiu, działalności i cudom św. Brunona²⁹. Brewiarz ten, jak podaje Kolberg, został wydany w 1515 r., a jego egzemplarz miał znajdować się w Królewskiej Bibliotece w Berlinie. W Niemczech dopiero w okresie reformacji zaczął zamierać kult św. Brunona.

W rozwoju kultu św. Brunona w okresie przedtrydenckim na uwagę zasługuje zamieszczenie jego imienia w kalendarzu kamedulskim oraz *Martyrologium* Usuarda.

Piotr Delphinus — czterdziesty piąty generał zakonu kamedułów, jak zaznacza w swoim komentarzu F. Verovius³⁰ — w r. 1502 zarządził, aby przywrócić kult św. Brunona, a także jego towarzyszy Jana i Benedykta wpisując do kalendarza kamedulskiego jako święto, które należy obchodzić w całym zakonie.

Również krótkie elogium w przypisach do *Martyrologium* Usuarda zawiera imię św. Brunona. *Martyrologium* to zostało wydane w r. 1513 i wznowione w 1521 oraz w 1573. Podobnie w przypisie do *Martyrologium* Adosa, tj. rzymskiego, o którego wydanie w 1573 r. zatroszczył się O. Galesinus. Jednakże te wydania *Martyrologium* miały charakter prywatny, a nie oficjalny Kościoła rzymskiego³¹.

²⁶ Kolberg, jw., s. 86 nn.

²⁷ Voigt, jw., s. 302.

²⁸ Büttner, jw., s. 255.

²⁹ Kolberg, jw., s. 106—108, podaje teksty liturgii godzin do Nieszporów i Matutinum o św. Brunonie z Brewiarza z 1515 r. (Breviarium Halberstadense Nurnberg 1515); Por. także: Voigt, jw., s. 474—477.

³⁰ AS, t. IV, s. 758: „De Sancto Bonifacio Archiep. Apostolico circa Russiam Ordinis Camaldulensis Protomartyre. Commentarius praevious Francisci Verovii”.

³¹ AS, t. VI, Parisiis et Romae 1866. Complectens Martyrologium Usuardi Monachi ab additamentis expurgatum castigatum et quotidianis observationibus illustratum opera et studio J.B. Sollerii, s. 313: „19 Juni: Bonifacii martyris, discipuli Sancti Romualdi. Qui obtenta licentia Russiam sive Slavoniam, miro fervore et martyrii desiderio, Christi Euangelium annuntiaturus adiit. Cumque plurimos convertissent, capite truncatus, martyrii gloriam adeptus est. Item sanctorum Joannis et Benedicti, qui et ipsi a Sclavis, euangelizantes martyrio coronari meruerunt...”

Z *Martyrologium* Usuarda powstało dzisiejsze *Martyrologium Rzymskie*. Papież Grzegorz XIII po zreformowaniu kalendarza juliańskiego polecił opracować *Martyrologium* do liturgicznego użytku kościelnego. Nad przeprowadzeniem tego dzieła pracowało wielu uczonych pod kierownictwem dwóch kardynałów — Wilhelma Sirleto i Cezarego Baroniusza. Do XVI w. w użyciu były różne martyrologia. Z nich Baroniusz wybrał *Martyrologium* Usuarda, jako najlepiej opracowane i najbardziej znane. Trzymano się go jednak zbyt niewolniczo, starając się nie tyle je poprawić, ile raczej powiększyć. Skutkiem tego i w dzisiejszym *Martyrologium* znajdują się błędy historyczne. Usuard bowiem zasadniczo opierał się na tekście *Martyrologium* Adosa i bardziej się troszczył o zwięzłość elogiów, niż o ich zgodność z prawdą historyczną³².

W ten sposób zostało opracowane *Martyrologium Rzymskie*, jako postulat Soboru Trydenckiego dotyczący reformy ksiąg liturgicznych, i wydane w 1584 r., a papież Grzegorz XIII zarządził, aby odtąd tylko tego *Martyrologium* używano w liturgii.

Wprowadzenie imienia św. Brunona do oficjalnego *Martyrologium Rzymskiego* nastąpiło w r. 1584, w redakcji Baroniusza, i tu znajdują się obydwa imiona — Bruno pod datą 15 października, a Bonifacy pod datą 19 czerwca. Dlaczego Baroniusz umieścił św. Brunona 15 października nie wiadomo. Prawdopodobnie, jak sam zaznacza w *Annales ecclesiastici*, był to dzień translacji relikwii św. Brunona, czyli wykupienie i przeniesienie relikwii przez Bolesława Chrobrego³³. Baroniusz widocznie był w posiadaniu pewnych zapisów historycznych, które dziś są już nie znane. Natomiast datę 19 czerwca znalazł Baroniusz w *Martyrologium* Usuarda. Dzień ten wybrał ze względu na uroczystość św. Romualda. Bonifacego zaś, którego daty śmierci nie znalazł, włączył do uczniów św. Romualda. Stąd też w *Martyrologium Rzymskim* mamy świętego występującego pod dwoma imionami: 15 października „W Prusiech świętego Brunona, biskupa Rusinów i męczennika. Kiedy zaczął tam głosić Ewangelię, bezbożni ludzie napadli na niego i odcięli mu ręce, nogi i głowę”³⁴. Natomiast pod datą 19 czerwca jako Bonifacego: „Tego samego dnia świętego Bonifacego, biskupa i męczennika, ucznia św. Romualda. Papież Grzegorz V wysłał go na Ruś dla głoszenia Ewangelii. Bez żadnej szkody chodził po ogniu, nawrócił i ochrzcił króla wraz z jego ludem. Zabity z nienawiści przez brata królewskiego, otrzymał upragniony wieńiec męczeński (+ 1009)”³⁵.

W ogólnej ocenie kultu przedtrydenckiego św. Brunona można powiedzieć, że kult istniał przede wszystkim w Niemczech, rodzinnych stronach św. Brunona, do czasów reformacji. Jest spotykany także w środowiskach związanych ze św. Brunonem, tj. benedyktyńskim i kamedulskim. W Polsce natomiast tradycje te są nikłe.

³² *Martyrologium Rzymskie*, Kraków 1967: Wprowadzenie, s. 14.

³³ C. Baronius: *Annales Ecclesiastici*, t. XI. Coloniae 1609 kol. 33: „Agitur de eodem Martyre in Romano Martologio decima quinta Octobris. (Puto tempore, quo facta est translatio) In Prusia Sancti Brunonis Episcopi Ruthenorum et martyris, qui Euangelium in ea regione praedicans, ab impiis tentus, manibus pedibusque praecisus, capite truncatus est...; Por. także, AS, t. II, s. 798.

³⁴ *Martyrologium Rzymskie*, jw., s. 296.

³⁵ Jw., s. 178.

IV. TOŻSAMOŚĆ ŚWIĘTEGO W DWU IMIONACH: BRUNO — BONIFACY

Św. Bruno, biskup i męczennik, którego żywot opisał Thietmar³⁶, — krewny, i rówieśnik, kolega szkolny — a o którego zgonie opowiada jego towarzysz podróży misyjnych Wipert³⁷, jest tą samą osobą, o której pod imieniem św. Bonifacego pisze młodszy, bo urodzony na rok przed jego męczeństwem, lecz związany blisko z jego środowiskiem i informowany przez naocznych świadków, św. Piotr Damian³⁸. O ile Thietmar i Wipert określają tego św. biskupa i męczennika imieniem Bruno i nigdy nie jest nazwany Bonifacym, o tyle św. Piotr Damian zna tylko jego łacińskie imię.

O tym, że Bruno Thietmara i Wiperta oraz Bonifacy św. Piotra Damiana są jedną i tą samą osobą, świadczy przede wszystkim zasadnicza zbieżność w opisie głównych faktów. Kroniki zaś podają wprost, że Bruno przyjął imię Bonifacego i stwierdzają tożsamość Brunona i Bonifacego. Dowiódł już tego w r. 1715 Janning³⁹. Dowód przeprowadzony przez niego nie wymaga w świetle współczesnych nauk historycznych uzupełnień ani nowych badań. Odkryta bowiem znacznie później *Vita Quinque Fratrum*, autorstwa Brunona, której Janning nie mógł jeszcze znać, potwierdza jego ustalenia. Natomiast błąd Baroniusza, iż w *Martyrologium* umieścił tego świętego pod dwoma imionami, pod różnymi datami, należy tłumaczyć tym, że w historii kultu św. Brunona nastąpiła przerwa niemal trzechsetletnia. A kiedy układał *Martyrologium*, korzystał widocznie z dwóch źródeł, podających prawdopodobnie i Brunona, i Bonifacego. Nie mając najpewniej możliwości weryfikacji, umieścił pod dwoma datami. Meysztowicz, analizując ten problem, w sposób dowcipny powiada, że błąd Baroniusza żyje dotąd, gdyż *Martyrologium*, jako księga liturgiczna, nadało temu błędowi pozory szacowności⁴⁰.

V. KULT ŚW. BRUNONA W DIECEZJI WARMIŃSKIEJ

Z upoważnienia papieża Innocentego IV biskup Wilhelm z Modeny dokonał w 1243 r. erekcji diecezji warmińskiej oraz pomezjańskiej, sambijskiej i chełmińskiej⁴¹. Te ziemie zamieszkiwały plemiona pruskie, należące do Baktów, a kulturowo i językowo zbliżone do Litwinów, Łotyżów, Jaćwingów. Długi czas opierały się procesowi chrystianizacji. Po męczeńskiej śmierci św. Wojciecha (+ 997) wyruszył na te tereny, w porozumieniu z papieżem i królem polskim Bolesławem Chrobrym, św. Bruno z Kwerfurtu. Jego misja chrystianizacyjna również kończy się śmiercią męczeńską (+ 1009).

Zróznicowana sytuacja polityczna w Polsce sprawiła, że dopiero w początkach XIII w. cystersi z klasztoru w Łeknie podjęli ponownie misję

³⁶ AS, t. II, jw., s. 797; t. IV, appendix, jw., s. 35—42; Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon. Ed. R. Holtzmann, SRG, t. 9, Berlin 1935, s. 386.

³⁷ Wipert: Historia de persecutione Brunonis. MPH, t. I, s. 229.

³⁸ P. Damiani: Vita S. Romualdi. W: J. P. Migne: Patrologiae Cursus Completus, Series Latina, Paris 1844—1855; 144, 953—1008.

³⁹ C. Janning: De eodem S. Bonifacio Martyre. Commentarius novus. Super questione, Utrum ille S. Bruno, archiepiscopi Apostolici Prussorum Russorumque Apostoli ac Martyris, unus idemque sint, an diversi. W: AS, t. IV, appendix, jw., s. 35.

⁴⁰ Meysztowicz, jw., s. 448.

⁴¹ B. Leśnodorski: Dominium Warmińskie, Poznań 1949, s. 3 nn; J. O b i ą k: Historia Diecezji Warmińskiej, Olsztyn 1959, s. 17 nn.

na tych ziemiach. Przedstawiciel tego zakonu, Chrystian, został nawet biskupem misyjnym dla Prus⁴². Sprowadzeni przez Konrada Mazowieckiego w 1226 r. Krzyżacy zignorowali działalność misyjną Chrystiana kładąc nacisk na podbój, a kiedy już byli w posiadaniu znacznych obszarów tych ziem, zwrócili się do papieża z prośbą o kościelny podział podbitego terytorium. Krzyżacy nie prowadzili akcji misyjnej. Zgodnie jednak z rycerskim charakterem swego zakonu, mieli misjonarzom zapewnić bezpieczeństwo. Tylko tego rodzaju polityką nawracania siłą narodów podbitych można tłumaczyć milczenie historii co do kultu św. Brunona na tych ziemiach. Jego misja była bez oręża, ewangeliczna, pokojowa. Nie odpowiadała więc ekspansjonistycznym zamierzeniom krzyżackim, w których kręgu nie było miejsca na pielęgnowanie idei Wojciecha i Brunona. Kult św. Wojciecha nie znalazł wyrazu w liturgii krzyżackiej, księgach liturgicznych, wznoszeniu kościołów pod jego wezwaniem⁴³. Dopiero pod koniec XV w. pojawił się kult św. Wojciecha w postaci oficjalnej — w księgach liturgicznych. Tylko dzięki związkom politycznym i kościelnym Warmii z Polską kult św. Wojciecha znalazł swój właściwy wyraz na tych ziemiach. Nic też dziwnego, że kult św. Brunona — obcokrajowca i propagatora idei Wojciechowych — nie spotkał się w zasięgu krzyżackiej działalności z uznaniem. W związku z tym zarówno w diecezji warmińskiej, jak w innych diecezjach na terenie Prus nie było ani kościołów, ani ołtarzy, ani kaplic poświęconych św. Brunonowi. Co więcej, nawet jego imię nie występowało w kalendarzach liturgicznych do końca XVI w. Wyjątek może stanowić dotychczas jeszcze sporna kwestia etymologii nazwy miasta, będącego w wiekach średnich ośrodkiem kulturalnym życia politycznego i kościelnego, Braniewa. „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego” nazwę Braniewo (Brunsborg) wywodzi od biskupa Brunona z Ołomuńca, który wraz ze świętą Ottokara przybył z wyprawą krzyżową do Prus. Jednakże ta hipoteza nie wytrzymuje krytyki, gdyż Braniewo powstało znacznie wcześniej, niż na teren Prus przybył ów biskup⁴⁴. Ponadto według podania, biskup Bruno z Ołomuńca założył Braniewo, ale na Morawach⁴⁵.

W Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie znajduje się rękopis kroniki osiemnastowiecznej, zgodnie z którą Brunsberg swoją nazwę wywodzi od wzgórz poświęconych Apostołowi Prus — św. Brunonowi.

W XIX w. do tej koncepcji powrócił Henryk Pertz, wydawca *Monumenta Germaniae Historica*, który w komentarzu do *Vita s. Adalberti*, autorstwa św. Brunona zaznacza, że: „jego imieniem nazwano wzgórze, od którego nazwę wzięło miasto i dotąd zachowuje”⁴⁶.

⁴² V. Röhrich: *Geschichte des Fürstbistums Ermland, Braunsberg* 1925, s. 8 nn.

⁴³ Bp J. Obłak: Kult św. Wojciecha w diecezji warmińskiej. W: *Studia Warmińskie* (= SW), 3(1966), s. 7—44.

⁴⁴ F. S (ulimierski): *Brunsborga*. W: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*. Pod red. Sulimierskiego, t. I, Warszawa 1880, s. 387—388.

⁴⁵ A. Bender: *Ueber die Entstehungs — und Entwickelungs — Geschichte der Stadt Braunsberg*, ZGAE 5(1870), s. 268.

⁴⁶ *Monumenta Germaniae Historica*. Ed. H. Pertz, t. IV. Hanoverae 1841, s. 480: „Memoriam herois liber gestorum eius veredicus, sed hodie deperditus, celebravit, nomen urbis in Prusia mons (Brunsborg, Braunsberg) vocata, hodieque retinet”; Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie (= ADWO), AB H 241: *Chronik der Stadt Braunsberg bis zur preussischen Besitznahme im Jahre 1772*, s. 3: „Unter den damals gegründeten Bürgen wird auch Braunsberg, freilich nach einem Sagenberichte, angegeben. Diesen Nomen erhielt dieselbe wahrscheinlich zu Ehren des 1008 erschlagen Apostels der Preussen”.

Historyk warmiński Bender nazwę Brunsberg chce wyprowadzić od rodu Brunów, którzy przybyli z Niemiec i tu się osiedlili⁴⁷.

Wydaje się jednak, że hipoteza wyprowadzająca genezę nazwy Braniewa od św. Brunona ma bardziej przekonującą argumentację: Braniewo powstało na prawie magdeburskim⁴⁸, kolonizatorami byli tu Niemcy, wśród których istniał kult św. Brunona. Stąd też, z braku pewniejszej argumentacji, ta wydaje się być możliwa do przyjęcia. Umieszczenie przez Baroniusza w *Martyrologium Rzymskim* elogium o św. Brunonie przyczyniło się do odrodzenia kultu misjonarza Prus.

A. KSIĘGI LITURGICZNE

Przedtrydenckie księgi liturgiczne diecezji warmińskiej nie wymieniają jeszcze św. Brunona. Także biskup Marcin Kromer, koadiutor kardynała warmińskiego Stanisława Hozjusza, który przeprowadził reformę ksiąg liturgicznych, nie zamieścił w nich św. Brunona. Nie dokonał tego także biskup Szymon Rudnicki, który na początku XVII w. przywrócił na Warmii liturgię rzymską, usuwając z niej odrębności warmińskie. Zachowana, jedna z najstarszych, rubryceli diecezji warmińskiej z 1615 r. również nie zawiera adnotacji o św. Brunonie⁴⁹. Synody warmińskie, które odbyły się za rządów Hozjusza, Kromera i Szymona Rudnickiego, chociaż mówią o roku liturgicznym, o św. Brunonie jednak nie wzmiankują. Czyni to dopiero rubryceli wydana w 1639 r.

a) KALENDARZE LITURGICZNE

Kalendarze liturgiczne, najczęściej nazywane rubrycelami albo direktoriami, stanowią źródło poznania układu roku liturgicznego, świąt, a także świętych. Diecezja warmińska również je posiadała. Według Kolberga po raz pierwszy dzień św. Brunona notuje rubryceli z 1641 r.⁵⁰ Piszącemu artykuł o św. Brunonie udało się dotrzeć do egzemplarza z 1639 r., w którym pod datą 16 października znajduje się adnotacja o Brunonie jako mecenniku i Apostole Prus⁵¹. *Martyrologium Rzymskie* wymienia go 15 października, ale jak zaznaczono w rubryceli, ponieważ w r. 1639 w tym dniu przypadała niedziela, przeniesiono święto na 16 października. *Martyrologium* nie nazywa św. Brunona Apostołem, jednak w kalendarzu zaszczycono go tym mianem. Genezy tego tytułu należy szukać w tradycji ludowej wiernych diecezji warmińskiej, którzy pod takim tytułem go czcili. O istnieniu tradycji mówi „Historia Prus”, napisana przez kanonika kapituły kolegiackiej, w której mówiąc o dziejach chrześcijaństwa w Prusach nazywa misjonarza tych ziem Apostołem⁵². Wprowadzie dzieło to zostało wydrukowane w 1725 r., ale jego

⁴⁷ Bender, jw., s. 274.

⁴⁸ Jw., s. 271.

⁴⁹ Ordo Officii Divini recitandi in Varmiensi Dioecesi. Ad annum Domini 1615. Iuxta Breviarium Romanum. Oryginał znajduje się w Universitätsbibliothek Upsala.

⁵⁰ Kolberg, jw., s. 85.

⁵¹ Ordo Officii Divini recitandi in Varmiensi Dioecesi. Ad annum 1639. Znajduje się w zbiorach prywatnych J. E. Biskupa Warmińskiego Jana Obląka, któremu za użyczenie do wykorzystania uprzejmie dziękuję.

⁵² J. Leon: Historia Prusiae. Brunsbergae 1725, s. 46: „Aliquot annis post mortem S. Adalberti, misit Deus O. M. (...) Sanctum Brunonem in Prussiam, praedicationis Evangelicae gratia. Bruno vero, Apostolus inclytus, Episcopus et martyr in Prussia, oriundus erat ex Germania, ex antiquo et nobili genere...” O samym autorze, zob. A. Eichhorn: Der ermländische Bischof Martin Kromer als Schriftsteller, Staatsmann und Kirchenfürst, ZGAE 4(1869), s. 6 nn.

autor żyje na przełomie XVI/XVII w., a rękopis kończy w 1631⁵³. Takim tytułem posługują się rubrycele do końca XVII, a w w. XVIII egzemplarze od 1705 do 1745 r.⁵⁴ Od tego roku aż do czasów współczesnych kalendarze liturgiczne obdarzają go tytułem *Patronus Regni Prussiae*⁵⁵. Kolejny tytuł św. Brunona, Patron Królestwa Pruskiego, należy wiązać z powstaniem Królestwa Pruskiego (1701). Dzieje tego królestwa starano się złączyć z katolickim św. misjonarzem tych ziem. W historii kultu św. Brunona na Warmii te dwa tytuły — Apostoł i Patron — ujawniają nurty ideowe tego kultu.

Innym problemem jest dzień, w którym na Warmii obchodzono święto Brunona. Analiza kalendarzy warmińskich pozwala na stwierdzenie, że na Warmii czczono go 16 października. Fakt ten można wytłumaczyć chyba tylko tym, że od momentu kiedy po raz pierwszy w kalendarzu warmińskim (1639) umieszczono to święto 16 października, kolejni autorzy rubrycel z tym dniem złączyli obchód św. Brunona.

Studium kalendarzy warmińskich wskazuje też, że św. Bruno był tu czczony pod drugim imieniem — Bonifacy — 19 czerwca, tak jak to umieścił Baroniusz w *Martyrologium*. Chociaż Janing wyjaśnił tę pomyłkę imion świętego w 1715 r., to błąd ten pokutował w kalendarzach warmińskich aż do połowy XIX w.⁵⁶ W konkluzji można stwierdzić, że to kalendarze, direktoria warmińskie, przyczyniły się do odrodzenia kultu św. Brunona. W ślad za nimi poszły pozostałe księgi liturgiczne.

b) OFICJA BREWIARZOWE

Rodowód najstarszych ksiąg liturgicznych w początkach diecezji warmińskiej nie jest, z braku źródeł, wyjaśniony do końca. Wielu autorów utrzymuje, że pochodzą one z diecezji niemieckich, na co wskazywałaby kolonizacja tych ziem⁵⁷. Inni autorzy chcą widzieć wpływ metropolii gnieźnieńskiej na zakres używania ksiąg liturgicznych. Do Soboru Trydenckiego w diecezji warmińskiej używano istotnie ksiąg liturgicznych z różnych diecezji Polski i Niemiec⁵⁸.

Tę różnorodność zniósł Sobór Trydencki, którego postanowienia zrealizował papież Pius V, nakazując stosowanie w całym Kościele jednego brewiarza rzymskiego, chyba że któraś z diecezji wykaże dwóchsetletnią tradycję posiadania własnych ksiąg liturgicznych. Biskup Marcin Kromer skorzystał z tego prawa i wydał w r. 1581 brewiarz warmiński, który jednak został przystosowany do rzymskiego.

Po niemal dwudziestu latach biskup Szymon Rudnicki, zasięgnąwszy rady kapituły warmińskiej, zniósł odrębności warmińskie — zarówno brewiarza, jak i mszału — wprowadzając rzymskie księgi liturgiczne.

⁵³ J. Leon, jw. „Słowo wstępne biskupa K. Szembeka”.

⁵⁴ Ordo Divini Officii pro Ecclesia Varmiensis. Ad annum 1705 k E 3: 16 octobris, feria 6. S. Brunonis Episcopi Mart. Apostoli Prussiae, duplex, col. rub.; ORDO z 1745 r. k. Gr 16 octobris S. Brunonis Ep. et Mart. Apostol. Prussiae.

⁵⁵ Por. rubrycele (= ODO) z lat: 1756, 1765, 1769, 1771, 1773—1777, 1780—1782, 1786, 1839 i inne.

⁵⁶ Pomyłki tej nie powtarzają już Officia Propria Fectorum Dioecesis Varmiensis, Brunsbergae 1869.

⁵⁷ K. Krüger: Der kirliche Ritus in Preussen während der Herrschaft des deutschen Ordens, ZGAE 3(1866), s. 694—712; K. Górski: Blaski i cienie życia wewnętrznego w Prusach. W: *Przegląd Powszechny* 206(1935), s. 382.

⁵⁸ F. Hipler: Geschichte des ermländischen Breviariums, PDE 10(1876), s. 110; F. Fleischer: Das altermländische Missale, PDE 1894, s. 72—75; Bp J. Obłąk: Kult św. Wojciecha, jw., s. 25; W. Nowak: Geneza Agendy biskupa Marcina Kromera, SW 6(1969), s. 176.

Odtąd zachodziły niewielkie jedynie różnice, w kwestii niektórych partykularnych świąt. Ich liczba znacznie wzrosła pod koniec XVII w., gdy do kalendarza warmińskiego⁵⁹ wpisano około pięćdziesięciu świąt z patronału Polski i Szwecji, których oficja w odrębnej pozycji wydano około r. 1690, z aprobatą Prymasa Polski Jerzego Radziwiłła.

Dla użytku natomiast kleru warmińskiego publikowano specjalne „Propria” w 1710, 1734, 1801, 1868 i 1882. W tych właśnie „Propriach” zawarte jest oficjum brewiarzowe, poświęcone św. Brunonowi. Osiemnastowieczny autor opracowania poświęconego patronałowi Polski zaznacza, że oficjum św. Brunona posiada własną orację i lekcje drugiego nokturnu, lecz o zatwierdzeniu przez Stolicę Apostolską nie mu nie wiadomo⁶⁰. Najstarsze oficjum o św. Brunonie pochodzi z 1710 r.⁶¹ i zawiera następującą liturgię brewiarzową ku czci św. Brunona: „15 Octobris. Brunonis Episcopi ac Martyris Apostoli Prussiae. Dupl. Omnis de communi unius Mart. praeter ea quae hic habentur propriis”.

Oratio: Misericordissime DEUS, pro cuius fidei propagatione, Sanctus Bruno Episcopus et Martyr, in his terris sanguinem liberaliter effudit, miserere animarum populi tui, easque a culpis ac poenis liberas in Sanctorum tuorum misericordissime inseras. Per Dominum nostrum.

Lectiones secundi Nocturni

Lectio IV: Sanctus Bruno, Apostolus Episcopus ac Martyr gloriosissimus Prutenorum, qui populi ad mare Balticum constituti regionem septentrionalem, rerum ubertate florentem incolunt, ex Germania ortum duxit, genus suum virtutis splendore, animarum ad Christum convertendarum zelo, liberali sanguinis ob Catholicae Jesu Christi fidei propagationem, profusione, clarius illustravit.

Lectio V: Puer ab Ida venerabili matre sua integerrime educatus, Guiddoni Philosopho literis ac scientiis imbuendus commendatus. Ea vero juvenis lectissimus pietate in DEUM semper fuit, ut nihil praeterquam pietatem beata ipsius anima spiraret redoleretque. Ludentibus coactaneis, ac otio deditis, Bruno orationis ad DEUM fundendae jugi studio, modestia, sensuum et linguae continentia, salutarique negotiorum piorum occupatione assiduo delectabatur. Adolescens ab Othone Imperatore huius nominis tertio, in aulam evocatus, paulo post ab aulae molestiis ac periculis prudenti consilio, ad monasticam ac tranquillam sese vitam, Divi Benedicti institutiones complectens, transtulit: ad quam etiam vivendi normam patrem proprium Brunonem annis gravem perduxit.

Lectio VI: Zelo animarum JESU CHRISTO lucrandarum incensus, cum licentiam praedicandi inter barbaras, ac veri DEI cultus expertes gentes Evangelii, a Romano Pontifice impetravisset, per Tagmonem Archiepiscopum Magdeburgense in Episcopum consecratus, Prussiae provinciam adiit, cuius omnes incolae, daemonis fraude obcoecati, necdum ullam DEI, Creatoris sui cogni-

⁵⁹ Officia Propria Festorum Diocesis Warmiensis, Brunsbergae 1869, s. III: „Słowo wstępne biskupa Filipa Krementza”.

⁶⁰ B. M a k o w s k i: Breves Observationes et Annotationes ad proprium Officiorum et Missarum de Sanctis Patronis Regni Poloniae et Sueciae. Varsovia 1759, s. 43: „16 Octobris S. Brunonis Ep. et Martyris Apostoli Prusiae duplex. Hoc festum in Editione Augustana 1728 et alii antiquioribus non reperitur. Fit tamen de eo die in Dioecesi Culmensi habetque Orationem et Lectiones 2-di Nocturni proprias, sed de eius concessione non est mihi exploratum”.

⁶¹ Officia Sanctorum Propria, Recentius Praecepta vel Concessa. In Supplementum Breviariorum antiquiorum. Collecta ac Superiorum Permissu. Reimpressa, Brunsbergae 1710, s. 111—113. Brunsbergae 1710, s. 111—113.

tionem tenebant. Quam notitiam cum eis S. Bruno noviter ac constanter ingereret, Christumque, humani generis vindicem, ac Judicem palam praedicaret, barbarorum in se hominum, diabolo animos impios exstimulante, iras ac odia concitavit, qui cum Sanctum Episcopum in praedicandi munere acerrime impedirent, non modo minas eorum ac furorem contempsit, sed etiam longe alacrius Evangelium propalavit. Qua de causa ab una cum decem octo comilitonibus obtruncatur decimo sexto Kalendas Martii, Anno partae salutis Millessimo octavo.

„Officia propria”, wydane za biskupa warmińskiego Krzysztofa Szembeka z 1734, na święto Brunona zawierają tę samą orację oraz te same lekcje, lecz podają responsoria, których wcześniejsze wydania „Proprium” nie posiadały⁶².

Lectio IV. Responsorium: R. Honestum fecit illum Dominus, et custodivit, et a seductoribus tutavit illum, Et dedit illi claritatem aeternam. V. Descenditque cum illo in foveam, et in vinculis non dereliquit eum, Et dedit.

Lectio V. R. Desiderium animae eius tribuisti ei Domine, Et voluntate laborum eius fraudisti eum. V. Quoniam praevenisti eum in benedictionibus dulcedinis, posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso. Et voluntate.

Lectio VI: R. Stola jucunditatis induit eum Dominus + et coronam pulchritudinis posuit super caput eius. V Cibavit illum Dominus pane vitae et intellectus, et aqua sapientiae salutaris potavit illum. Et. coronam.

Gloria Patri. Et coronam.

Te same responsoria zamieszczono na uroczystość św. Bonifacego⁶³.

Za rządów biskupa Karola Hohenzollerna wydano z jego polecenia ponownie „Proprium” dla diecezji warmińskiej. Indeks zawiera 37 święt własnych diecezji warmińskiej. Brak jest w nim wielu świętych polskich, których dotychczasowe „Proprium” zawierało, m.in. św. Brunona. Jego imię nie jest wymienione ani w kalendarzu, ani w „Proprium”⁶⁴. Natomiast znajduje się uroczystość św. Bonifacego z zaznaczeniem, że jest to święto *Proprium Regni Prussiae* z responsoriami w matutinum, jak na dzień św. Brunona⁶⁵. Nie oznacza to, że w tym okresie nie oddawano mu czci, gdyż w kalendarzach liturgicznych to święto dalej występuje⁶⁶.

Za rządów biskupa Filipa Krementza wznowiono kolejne wydanie „Proprium” dla diecezji warmińskiej. Biskup uzasadniał potrzebę tej edycji koniecznością ujednoczenia, tym bardziej że dotychczasowa edycja dla diecezji warmińskiej nie była zatwierdzona przez Stolicę Apostolską. To, że święta te były obchodzone na Warmii tłumaczył związek Polski z Warmią, który przestał istnieć od stu lat. Innym argumentem za wydaniem nowego „Proprium” i odejściem od patronatu polskiego był motyw, by czczeni byli tylko ci święci, którzy zgodnie z prawem i znaczeniem dla Warmii zasługują na wprowadzenie ich dni do kalendarza

⁶² *Officia Sanctorum Propria, Recentius Praecepta vel Concessa. Reimpressa, Brunsbergae 1734 k. P₇—P₈.*

⁶³ *Jw.*, k. I₇.

⁶⁴ *Officia Sanctorum Propria in supplementum Breviariorum antiquiorum collecta ac jussu Celsissimi et Reverendissimi D. Caroli S.R.I. ex Principibus Comitibus de Hohenzollern, Regiomonti 1801.*

⁶⁵ *Jw.*, s. 108—110.

⁶⁶ *Por. ODO jw.*

lokalnego⁶⁷. Sprawę tę przedłożył papieżowi Piusowi IX, na którego zlecenia Kongregacja Obrzędów 27 sierpnia 1868 ustaliła, że z patronatu polskiego i szwedzkiego do kalendarza warmińskiego wejdą następujący święci: Ansgar, Wojciech z oktawą, Florian, Jan Nepomucen, Małgorzata, Roch, Bruno, Urszula, Stanisław Kostka i Barbara. Natomiast wprowadzono święto o zdwojonym rycie św. Bonifacego, Apostoła Niemiec, św. Piotra Kanizjusza — z racji związków z Hozjuszem oraz św. Andrzeja Bobolę — z racji pobytu w Braniewie.

„Proprium”, to, wydane już w świetle krytycznych badań, nie zawiera błędu Baroniusza co do św. Bonifacego, którego święto utrzymywało się na Warmii przez dwieście lat.

Oficjum brewiarzowe ku czci św. Brunona zostało przejęte całkowicie z poprzednich wydań „Proprium”, zawierało te same lekcje i responsoria⁶⁸.

Na początku w. XX, z polecenia biskupa warmińskiego A. Bludaua zostało wydane jeszcze raz „Proprium” brewiarzowe, które w całości zawiera liturgię godzin ku czci św. Brunona, jak w poprzednich wydaniach⁶⁹.

We wspomnianych edycjach „Proprium” nie było także zgodności co do dnia obchodu ku czci św. Brunona. Oficja wydane do 1734 podają to święto pod dniem 15 października, pozostałe — łącznie z 1903 r. — pod dniem 16 października.

Taki stan liturgii brewiarzowej dotrwał aż do Soboru Watykańskiego II. Uchwalona przez Sobór konstytucja o św. Liturgii postulowała, by jak najrychlej zbadać i poprawić księgi liturgiczne z pomocą znawców⁷⁰, przy zachowaniu zasady sformułowanej w artykule 23: „Celem zachowania zdrowej tradycji, a jednocześnie otworzenia drogi do upragnionego postępu, krytyczne rozpatrzenie poszczególnych części powinny zawsze poprzedzić dokładne studia teologiczne, historyczne i duszpasterskie. Ponadto należy wziąć pod uwagę ogólne zasady budowy i ducha liturgii, jak i doświadczenia wypływające z ostatniej reformy liturgii oraz indultów udzielonych różnym miejscowościom (...) oraz aby nowe formy wyrastały niejako organicznie z form już istniejących”⁷¹.

Opierając się na tych ustaleniach liturgia brewiarzowa ku czci św. Brunona została przepracowana, w rezultacie czego ułożono nowe oficjum, które wraz z całym „Proprium” zatwierdziła Stolica Apostolska i zostało wydane drukiem w 1965 r. Kult św. Brunona przywrócono w diecezji łomżyńskiej, która obrała go sobie na patrona pierwszorzędnego, a diecezja warmińska na drugorzędnego, co potwierdził papież Paweł VI. Za dzień obchodu przyjęto 15 lipca, ponieważ ten dzień to *dies natalis* adresata listu nawołującego do pokoju — św. Henryka cesarza, z którego działalnością był związany św. Bruno.

W diecezji łomżyńskiej dzień św. Brunona jest obchodzony jako uroczystość, a w diecezji warmińskiej jako wspomnienia obowiązkowe, zgod-

⁶⁷ Officia Propria z 1869 r. jw. s. V: „Deinde temporum decursu nexus ille, quo Warmia cum regno Poloniae juncta quondam erat, per centum fere annos sublatus est. E contra festa quorundam Sanctorum in nostro Kalendario desiderabantur, qui jure meritoque omni apud nos cultu et veneratione digni sunt”.

⁶⁸ Jw., s. 119 nn.

⁶⁹ Officia Propria Festerum Dioecesis Warmiensis a S. Sede Apostolica Approbata, Ratisbonae 1903, s. 8 nn.

⁷⁰ Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, Paris 1967, s. 23 art. 25.

⁷¹ Jw., s. 21—22: art. 23.

nie z ustaleniami norm kalendarza zatwierdzonego przez papieża Pawła VI⁷².

Oficjum to ma następujący układ:

Ad Matutinum	Bonus pastor viriliter
Hymnus	Gregem pascis Dominicum,
O Bruno, Praesul optime,	Informans, ut veraciter
Errantes nos in devio	Christum colat magnificum.
Beduc tuo iuvarine,	Prudens talenta gratiae,
Servans in Christi gremio.	Cum lucri magnitudine,
Ungris et Russis gratiae	Adducis Regi gloriae
Donum fidemque praedicas:	In pacis pulchritudine.
Purgil fortis in acie	Decus Parenti et Filio,
Gentes Deo sanctificas.	Paraclito sit gloria,
Notam facis inredulis	Qui nos Brunonis praemio
Doctrinam evangelicam:	Donent frui per saecula.
Lucem ministrans populis	In II Nocturno
Ducis in viam caelicam.	

Lectio IV: Bruno, comitum Querfurtensium Brunonis et Idae filius, eximio pietatis et innocentiae amore a matre educatus est. Absolutis in schola Magdeburgensi studiis, vir splendissimus, sancti Adalberti martyrio impulsus vestigiisque eius secuturus, Romae in monasterio Aventinensi regulam sancti Benedicti professus est, nomenque Bonifatii iam prius sponte electum accepit. Deinde ad eremum sancti Romualdi divertit atque una cum aliis fratribus in Poloniam mittendus designatur. Interim autem cappellanus factus imperatoris, aulam eius secutus est. Responsorium jak w Proprium z 1734 i następnych wydał.

Lectio V: Post obitum imperatoris Ottonis tertii Romam profectus, licentiam Evangelium praedicandi paganis palliumque archiepiscopale a Summo Pontifice obtinuit. Deinde Merseburgi episcopus consecratus est. Cum bello oborto impediretur Poloniam intrare, iter ad Hungariam flexit, ibique Ungris Nigris postmodum in Russia, tandem in terra Pieczyngorum ad Pontum Euxinum sita, inter permultas maximeque arduas difficultates, praedicando Evangelium plurimos fidei christianae lucratus est. Postremo in Poloniam proficiscitur. Ibi Regi Polonorum Boleslao Chrobry acceptissimus fuit, de quo ad imperatorem Henricum secundum in epistola scripsit: „Certe diligo eum ut animam meam, et plusquam vitam meam”. Isdem litteris imperatorem ad tuendam pacem concordiamque cum rege Polonorum instanter exhortatus est. Maximi ingenij vir, regum consiliarius, Spiritu Sancto plenus, semper humilis exstitit.

Responsorium Desideratus jak w 1734.

Lectio VI: Poloniae in abbacia et eremo iuxta castrum Międzyrzecz consedit ibique vitam et passionem Sanctorum Quinque Eremitarum eodem in loco martyrio coronatorum sublimi elogio conscripsit. Poloniae commorans misit discipulos in Sueciam itemque terrae huius ordinavit episcopum. Denique sancti Adalberti, cuius vitam et passionem etiam conscripserat, vestigia secuturus atque martyrii palmam dudum desiderans in Prussiam sed potius ad Jadźwingsos profectus, ducem eorum Nethimerum tracentosque alios ad veram fidem convertit. Atamen a fratre eius immani Evangelii odio accenso, die nono, martii anno millesimo nono una cum duodeviginti sociis crudeliter tru-

⁷² Calendarium Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP VI promulgatum, Roma 1969, s. 21.

cidatus est. Reliquias eius argenti pondere redemptas Boleslaus rex in Polonia honorifice collocavit.

In dioecesi Varmiensi additur:

Paulus vero Papa sextus sanctum Brunonem, una cum sancto Andrea Bobola, secundarium Patronum dioecesis Varmiensis declaravit atque constituit.

Responsorium: Stola iucunditatis... jak w 1734 i nn.

Laudesy posiadają własne antyfony do psalmów, do Benedictus a także hymn. Oracja wzięta jest z dawnych kodeksów „Proprium”, znanych na Warmii.

Ad Laudes: Psalmi z niedzieli.

Ant. 1. Vocavi te, et dixi tibi, servus meus es tu, confortavi te, et auxiliatus sum tibi.

Ant. 2. In gentes nunc ego mitto te, sperire oculos eorum, ut convertantur a tenebris ad lucem.

Ant. 3. Notum facio mysterium Evangelii, pro quo legatione fungor, ita ut in ispo audeam, prout oportet me loqui.

Ant. 4. Magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem.

Ant. 5. Non mihi contingat parcere animae meae in omni tempore tribulationis.

Kapitulum Jk 1, 12.

Hymn

Beati caeli lumina
Anni reduxit orbita,
Quae corda nostra suscitant,
Et rore gratiae irrigant.
Hac luce nobis panditur
Clarae triumphus gloriae;
Pastor beatus gaudia
Vitae perennis possidet.
Virtute magna praeditus,
Atrum repellit daemonem,
Idola sternit protinus,
Ipsamque mortem subicit.
Multos labores perferens,
Lapsis remittit crimina,

Deoque nix plurimis
Signis refulget inclitis.
Decorus inter sidera,
Invicte Martyr, aspice:
Audi benigne servulos,
Qui voce plorant supplici.
E christianis partibus
Belli timores excute,
Pacem, precamus, impetra,
Donum tui sit sanguinis.
Deo Patri sit gloria,
Eiusque soli Filio,
Cum Spiritu Paraclito,
Nunc et per omne saeculum. Amen.

Ant. do Ben. Ad populos Bruno in umbra mortis sedentes Bruno egressus est, ad dandam scientiam salutis plebi Domini ut lumen Christi splenderet in tenebris, et notum fieret salutare Dei.

Nieszpory posiadają te same antyfony do psalmów i hymn co i Laudesy, jedynie inna jest antyfona do Magnificat: Bruno, Martyr inclitus, exstincit impetum ignis et in occisione gladii pro Christi mortuus, legiti certaminis coronem accepit⁷³.

Analizując oficja brewiarzowe ku czci św. Brunona na Warmii można zauważyć utrzymujący się nieprzerwany kult, na gruncie którego odrodził się współcześnie uprawiany kult św. Brunona i ponownie z Warmii przeszedł do Polski. W ten sposób stał się pomostem zbliżenia naro-

⁷³ Officia Propria Dioecesium Poloniae. Pars altera, Torino 1965, s. 58—65.

dów zamieszkujących tereny północnej Polski z całą Polską oraz z narodem, z którego przywędrował w celach misyjnych.

c) FORMULARZE MSZALNE

Kalendarze liturgiczne diecezji warmińskiej podawały, by przy odprawianiu Mszy św. ku czci św. Brunona brać formularz wspólny męczenników, który od pierwszych słów introitu wziął nazwę missa „Statuit ei...” Tak ustalony formularz posiadał tylko własną kolektę, tę samą co i w brewiarzu. Weszła ona także do odnowionej liturgii. Najstarszy z zachowanych formularzy, wydrukowany specjalnie z zachowaniem wyżej przytoczonych zaleceń, pochodzi z 1631 r.⁷⁴

Z dziejów kultu na uwagę zasługuje formularz współczesny, zawarty w mszale przejściowym, wydanym w Paryżu. Jest on wyrazem ponownie rozwijającego się kultu św. Brunona na Warmii i w całej Polsce⁷⁵.

Antyfona na wejście jest wzięta z I 42,6 oraz wersetu Ps 95,1, a antyfona na komunię Fil 1,20—21.

Kolekta:

Najmiłosierniejszy Boże, za szerzenie wiary w Ciebie święty Brunon, Biskup i Męczennik, wielkodusznie przelał krew na naszych ziemiach; za jego wstawiennictwem zmiłuj się nad swoim ludem i uwolniwszy go od win i kar, zalicz do grona swoich świętych. Przez Pana naszego...

Nad darami:

Panie, niech ta ofiara uwolni nas od więzów naszych grzechów i za wstawiennictwem świętego Brunona, Męczennika i Biskupa, wyjedna nam nadprzyrodzony dar łaski. Przez Pana naszego.

Po Komunii św.

Posileni niebieskim pokarmem, błagamy Cię Panie, abyś łaskawie rozpalil w nas ogień Twego Ducha, który świętego Brunona, Męczennika i Biskupa, nauczył nie lękać się śmierci za wyznawanie Twojego imienia.

Przez Pana naszego.

Formularz mszalny ku czci św. Brunona jest przykładem interpretacji zasady Konstytucji o Liturgii, by nowe formy niejako wyrastały z już istniejących. I tak kolekta, która znajduje się w nowym formularzu jest ta sama co w osiemnastowiecznych i przez całą historię kultu św. Brunona na Warmii. Pozostałe modlitwy są redakcji współczesnej i podejmują wątek, kim jest św. Brunon w relacji do nas — ludzi żyjących w dziedzictwie po świętym Patronie. W świetle hermeneutyki tekstów modlitw ukazuje się Bruno jako biskup oddający życie wspaniałomyślnie za chrystianizację naszych ziem, a jego przelana krew uwalnia nas od winy za opór w stosunku do przyjęcia Słowa Bożego i kary, jaką jest odrzucenie. Ofiara sprawowana w jego święto uwolni nas od więzów

⁷⁴ Missae Propriae Patronorum et festorum Regni Poloniae ad normam Missalis Romani accommodatae, Antwerpiae 1631: Appendix, s. 25. Sd 646 Biblioteka Seminarium w Olsztynie.

⁷⁵ Mszał Rzymski. Łacińsko-Polski, Paris 1968, s. 258: Die 15 iulii S. Brunonis Bonifacii de Querfurto Ep. et Martyris. In dioecesi Lomzensi Patroni principalis dioecesis: I clasis. In dioecesi Varmiensis Patroni secundarii: II clasis. In ceteris dioecesibus Poloniae: III clasis.

grzechu. Natomiast Komunia przyjęta w tej ofierze ma rozpałić w nas ogień Ducha Św., by na wzór św. Brunona nie lękać się nawet śmierci za wyznawanie Boga.

Stąd też można sformułować stwierdzenie, że utrzymujący się kult św. Brunona w diecezji warmińskiej wpłynął na odrodzenie się współcześnie jego kultu w diecezji łomżyńskiej i całej Polsce. Natomiast kolekta formularza mszalnego, występująca w mszalach warmińskich, przeszła z formularza dawnego do formularza ogólnopolskiego.

B. WEZWANIA KOŚCIOŁÓW I KAPLIC

Kościoły i kaplice jako miejsca przestrzeni sakralnej, wznoszone pod wezwaniem świętego, są bardzo czytelnym wyrazem kształtowania się jego kultu. Świadomość wiernych, gromadzących się na sprawowanie liturgii, jest wówczas inspirowana przykładem i wiarą we wstawiennictwo świętego do życia prawdziwie chrześcijańskiego.

W świetle badań nad wezwaniami kościołów diecezji warmińskiej można ustalić, że aż do połowy XIX w. nie spotyka się tych miejsc przestrzeni sakralnej, poświęconych św. Brunonowi.

Na podstawie badań jednego z autorów warmińskich, E. Tidicka, wynika, że na terenie całych Prus do 1525 r. występowały następujące tytuły kościołów: Najświętszej Maryi Panny — 40 razy, Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty — 30, św. Katarzyny — 25, św. Anny — 18, św. Barbary — 14, św. Marii Magdaleny — 7, św. Antoniego Eremity — 4, św. Urszuli — 1, św. Agnieszki — 1, i innych, ale w tej grupie nie było ani jednego kościoła czy kaplicy poświęconej św. Brunonowi⁷⁶.

Jeśli idzie o Warmię, to do 1874 r. na podstawie wykazów kościołów parafialnych, zamieszczonych w Elenchusie, można spotkać następujące wezwania: NMP — 21 razy, św. Mikołaj — 17, Jan Chrzciciel — 14, Tajemnica Krzyża Św. — 13, św. Jakub Apostoł — 11, św. Katarzyna — 8, Tajemnica Trójcy św., św. Jan Apostoł, św. Wawrzyniec i św. Anna — po 7, św. Apostołowie Piotr i Paweł — 6, św. Michał i Jerzy po 5, św. Szymon i Juda, Tadeusz oraz św. Marcin — po 4, Wszystkich Świętych, Małgorzata dziewica i męczennica, Apostoł Andrzej, Bartłomiej, Barbara, Roch i Wojciech — po 3, św. Salwator, tajemnica Przemienienia Pańskiego, Mateusz, św. Elżbieta i św. Antoni Opat — po 2, Maciej, Epiphania tj. św. Trzech Króli, św. Józef, Urszula, Jodok, Stanisław, Kosma i Damian, Walenty, Jan Nepomucen oraz co najbardziej ciekawe — św. Brunon Apostoł Prus wymienieni są jeden raz⁷⁷. Św. Brunonowi poświęcona była kaplica wybudowana w diasporze katolickiej wśród protestantów jako pomnik czci oddany drugiemu Apostołowi Prus.

Biskup warmiński Filip Krementz wyjednał u Stolicy Apostolskiej pozwolenie, aby w tej kaplicy w dniu jej tytułu Zwiastowania Pańskiego i drugorzędnego tytułu św. Brunona wierni, nawiedzając kościół mogli uzyskać odpust zupełny⁷⁸. Jest to pierwszy obiekt sakralny, który wprawdzie posiadał imię św. Brunona jako tytuł drugorzędny, jednak zapoczątkował szereg świątyń wznoszonych w XIX w. pod jego wezwaniem.

⁷⁶ E. Tidick: Beiträge zur Geschichte der Kirchen — Patrozinien im Deutschordenslande Preussen bis 1525, ZGAE 22(1926), s. 439—451; A. Oleczyk: Sieć parafialna biskupstwa warmińskiego do roku 1525, Lublin 1961, s. 65—90.

⁷⁷ B. a. Gedanken über die Titel der Kirchen Ermlands, PDE 1875 a, 11—12.

⁷⁸ Erlasse des Bischöfl. Erml. Ordinariates, PDE 1875, s. 61.

Wysiłki władz kościelnych diecezji warmińskiej w XIX w. zmierzały głównie w kierunku pokrycia strat zadanych katolicyzmowi przez zabór pruski, a następnie przez Kulturkampf. Ponadto diecezja w tym czasie daleko wykroczyła poza granice historycznego biskupstwa warmińskiego i objęła olbrzymi obszar wschodniopruskiej diaspory protestanckiej. Biskupi warmińscy musieli w daleko większym stopniu niż dawniej zatroszczyć się o opiekę duszpasterską nad rozproszonymi w Prusach Wschodnich wyznawcami religii katolickiej. Wskutek także ruchu migracyjnego, spowodowanego szukaniem pracy, zawieraniem małżeństw mieszanych wzrastała potrzeba budowy nowych świątyń. Dalszą przyczyną było istnienie garnizonów wojskowych, które składały się również z żołnierzy wyznania katolickiego i dlatego same władze wojskowe popierały opiekę duszpasterską nad tymi żołnierzami. Trzeba też uwzględnić fakt przybywania do Prus Wschodnich robotników sezonowych z katolickiej Polski i Litwy. To wszystko zadecydowało o palącej potrzebie budowania kościołów dla zaradzenia potrzebom religijnym katolików tych regionów⁷⁹.

Ten stan rzeczy sprawił, jak podaje etnograf warmiński Walenty Barczewski, że w latach od 1850 do 1926 wybudowano 30 kościołów i kaplic dla ludności katolickiej⁸⁰.

Wśród tej liczby już jako drugi z kolei, po Wystruci (Instenburg — Czerniachowski) ku czci św. Brunona z Kwerfurtu⁸¹ wybudowano kościół w Olsztynku. Jest to miejscowość leżąca na pograniczu Warmii i Mazur. Katolikami w Olsztynku opiekowali się kapłani z Gryźlin. Pierwsza Msza św., od czasów reformacji, została tu odprawiona przez ks. Juliusza Albrechta w 1868 r. w drugą niedzielę adwentu. Po okresie Kulturkampfu wybudowano tu w 1888 r. kościół pod wezwaniem Najświętszego Serca Jezusowego i św. Brunona z Kwerfurtu. Kościół ten konsekrował 28 września 1888 r. biskup Andrzej Thiel. Odtąd i w tej wspólnotce, ustawicznie rozwijającej się liczebnie, kształtował się kult Patrona Prus przez urządzenie odpustów ku jego czci.

Trzecią miejscowością, w której wybudowano kościół pod wezwaniem św. Brunona w diasporze katolickiej wśród protestantów są Bartoszyce. Nad ludnością katolicką opiekę duszpasterską otoczył kapelan wojskowy z Kętrzyna, który od 1872 r. odprawiał tu Mszę św. cztery razy w roku. Wierni wykupili wkrótce działkę pod budowę kościoła, który wzniesiono w latach 1882—1883. Kościół ku czci św. Brunona konsekrował 10 września 1889 r. biskup warmiński Andrzej Thiel. Również i w tej części diecezji kościół ten stał się dla rozproszonych katolików miejscem kształtowania kultu misjonarza Prus⁸². W przypadku kościoła w Bartoszycach, św. Bruno jest patronem głównym. Szczegół ten należy interpretować jako przejaw coraz bardziej rozwijającego się kultu św. Brunona w diasporze diecezji warmińskiej.

⁷⁹ W. Barczewski: Nowe kościoły katolickie na Mazurach, Olsztyn 1926, s. 3 nn; A. Rogalski: Kościół katolicki na Warmii i Mazurach, Warszawa 1956, s. 348 nn.

⁸⁰ Barczewski, jw., s. 3.

⁸¹ Por. Barczewski, jw., s. 79; Rocznik Diecezji Warmińskiej, Olsztyn 1974, s. 298—299; G. Dehio: Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler — Deutschordensland Preussen, neu bearb. von E. Gall, München — Berlin 1952, s. 253; A. Boetticher: Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen, t. III, Königsberg 1893, s. 33.

⁸² M. Hein: Geschichte der Stadt Bartenstein 1332—1932, Baartenstein 1932; Boetticher, jw. t. II, s. 26; Dehio, jw. s. 320. Rocznik Diecezji Warmińskiej, jw., s. 68.

Kolejną miejscowością w diecezji warmińskiej, w której wzniesiono kościół pod wezwaniem św. Brunona, jest Giżycko (Lötzen). Jak podaje kronika tej parafii, w 1838 r. było tu osiemnastu katolików. Zarówno katolicy z Giżycka, jak i najbliższych okolic uczęszczali do kościoła w Elkku, gdzie znajdowała się stacja misyjna, utrzymywana przez Towarzystwo św. Wojciecha i św. Bonifacego. W drugiej połowie XIX w. giżyckim katolikom odprawiano tu Mszę św. 4—5 razy w roku. Opiekę duszpasterską nad wiernymi sprawował kapelan wojskowy. Wreszcie w 1905 r. wierni kupili parcelę, na której w latach 1907—1909 zbudowali dla swych potrzeb kaplicę, którą ku czci św. Brunona poświęcił dziekan reszelski ks. Paweł Romahn 17 listopada 1910 r.

W okresie międzywojennym wskutek sprzyjających warunków ekonomicznych liczba mieszkańców, a tym samym i katolików, ustawicznie wzrastała. 18 września 1926 r. erygowano w Giżycku katolicką parafię św. Brunona. Proboszcz tej parafii, ks. Seweryn Quint, podjął starania o budowę kościoła, gdyż kaplica nie mogła sprostać już potrzebom wzrastającej liczby katolików. Prosty, nowoczesny styl, zastosowanie także prostych środków budowy pozwoliło na rychłe wzniesienie murów hallowej nawy kościoła o wymiarach 16×30 m. Prace związane z budową zostały zakończone w 1937 r., a w rok później, 26 czerwca, biskup warmiński Maksymilian Kaller dokonał jego konsekracji ku czci św. Brunona. Szczyt frontonu zdobią litery S(anctus) B(ronon), będące monogramem patrona kościoła⁸³.

Studium nad geografiami kościołów pod wezwaniem św. Brunona z Kwerfurtu w diecezji warmińskiej pozwala na sformułowanie stwierdzenia, że kult tego misjonarza Prus rozwinął się na Mazurach, zamieszkałych głównie przez protestantów. W centrum diecezji nie spotyka się kościołów pod jego wezwaniem. Należy w tym odczytać pewien nurt kultu św. Brunona, polegający na tym, by u wiernych budzić postawę misjonarską. Przypominał on mniejszości katolickiej o dziedzictwie wiary, zasianej przez męczeńską krew Apostoła Prus⁸⁴.

⁸³ Archiwum Parafii św. Brunona w Giżycku (= APG): Kronika parafii rzymskokatolickiej św. Brunona w Giżycku, s. 11, nn; Barczewski jw., s. 89; E. Trinccker: Nachtrag zur Chronik der Stadt Lötzen, Lötzen 1929; *Rocznik Diecezji Warmińskiej*, jw., s. 163.

⁸⁴ Na terenie diecezji warmińskiej w pobliżu Bartoszyca, w Wozławkach, znajduje się kościół pod wezwaniem św. Antoniego z dobudowaną kaplicą z XVIII w. pod wezwaniem św. Brunona, ale nie z Kwerfurtu, lecz Kartuzia. Ur. się około 1030 r., zm. 6 października 1101 r. Założyciel Wielkiej Kartuzji i życia eremickiego. Wpisany na listę świętych wraz z innymi pierwszymi kartuzami w XVI w., a do kalendara Kościoła powszechnego Bruno został włączony w 1623. Por. H. Fros, jw., 115; Z. Eullenburg żyjący na przełomie XVII/XVIII, konwertyta katolicki ufundował w Wozławkach kaplicę pod jego wezwaniem oraz w katedrze warmińskiej beneficjum przy ołtarzu św. Brunona z Kartuz. O samym konwertycie, zob. A. Eichhorn: Die Prälaten des ermländischen Domcapitels, *ZGAE* 3(1866), s. 384, 574; O fundacjach Eullenburga, zob. ADWO AK I, t. 5: Eullenburgianum Testamentum, k. 6—8, fundacja kaplicy w Wozławkach; fundacja beneficjum w katedrze ks 4: Errectio Beneficii Eullenburgiani in Ecclesia Cathedrali Varmiensis. Kaplica w Wozławkach pod wezwaniem św. Brunona z Kartuz posiada polichromię wykonaną przez Piotra Maiera z Lidzbarka. Przedstawia iluzjonistyczny ołtarz z figurami św. Brunona pomiędzy dwoma pustelnikami: św. Antonim i św. Pawłem. W kopule Wniebowstąpienie z licznymi postaciami ze Starego Testamentu oraz NMP, św. Janem Chrzcicielem, św. Piotrem i Pawłem i czterema doktorami Kościoła. Przy wejściu tablica z napisem dotyczącym fundacji: „In gratiarum actionem pro omnibus sibi || in illa regione et vicinitate prae illis || beneficiis prae-premis pro illuminatione || et vocatione ad veram fidem || Deus qui misericors est corum quoque || misereatur qui a via veritatis aberrant || et illos in gre-

1. Mozaika z frontonu kościoła w Giżycku przedstawiająca scenę męczeństwa św. Brunona. (Fot. al. M. Tunkiewicz)

Studium nad dziejami kultu św. Brunona w diecezji warmińskiej upoważnia do stwierdzenia, że pod wpływem ksiąg liturgicznych kult św. Brunona ujawnił się pełniej dopiero w XIX w. przy budowaniu kościołów ku jego czci. Można też zauważyć, że o ile pierwsze wezwania św. Brunona nosiły charakter tytułów drugorzędnych, o tyle już następnym nadawano jako główne.

W fakcie wznoszenia świątyń pod wezwaniem św. Brunona w diasporze katolickiej wśród protestantów należy też widzieć aspekt ekumeniczny. Przywołanie na pamięć tego świętego, który kładł podwaliny chrześcijaństwa, miało przypomnieć czas jedności chrześcijaństwa. W tym przypomnieniu zawierało się zobowiązanie do życia bardziej chrześcijańskiego do tego stopnia, by mogła w przyszłości zaistnieć jedność wyznawców Chrystusa, którego świadkiem na tych ziemiach był Bruno przez swoją męczeńską śmierć.

C. IKONOGRAFIA

Wyrazem żywotności kultu jest przedstawienie jego postaci i ważniejszych wydarzeń z życia w scenach plastycznych malarskich i rzeźbiarskich. Obraz bowiem bardziej przemawia do psychiki człowieka niż słowo i wykład, odwołuje się bowiem do przeżyć estetycznych, które głębiej zapadają w świadomość człowieka.

W historii kultu św. Brunona najwcześniejszym przekazem ikonograficznym, jak podaje S. Kimpel, jest sztych z XVII w. przedstawiający św. Brunona jako męczennika, któremu śmierć zadano przez odcięcie mieczem rąk, nóg i głowy⁸⁵. Wątek tego ujęcia nawiązuje do przekazu Wiperta o śmierci męczeńskiej Patrona Prus⁸⁶. Wspomniany autor mówi o jeszcze jednym przekazie ikonograficznym, ukazującym św. Brunona jako rycerza odbywającego podróż; prawdopodobnie jest to nawiązanie do wczesnego okresu życia św. Brunona, kiedy przebywał na dworze cesarza Ottona III.

W diecezji warmińskiej z przełomu XVIII/XIX w. znajdowała się w Marienau (Marienau) w ołtarzu głównym z jednej strony figura św. Wojciecha, a z drugiej św. Brunona. Sw. Bruno był przedstawiony jako biskup w szatach pontyfikalnych z atrybutami: księgą i pastorałem, a u podnóża małe dziecko z twarzą małpy. W tym przekazie należy odczytać głęboką symbolikę działalności misyjnej św. Brunona: głosił Ewangelię poganom — których symbolem była małpa — i przez jego posługę stali się w pełni ludźmi⁸⁷. Podobna kompozycja znajdowała się w Lubieszowie (Ladekop).

W neogotyckim domu biskupów warmińskich we Fromborku, w kaplicy, w ołtarzu neogotyckim, znajduje się obraz, sygnowany i datowany „H. Müske 1851”, przedstawiający św. Brunona ze scenami zabójstwa

mium S. Matris Ecclesiae || reducere dignetur. Nec non S. Brunoni-Patriarchae || et fundatori s. Ordinis || Carthusianorum in venerationem || Capellam hanc Godofridus Henricus S.B. || ab Eyllenburg, canonicus varmiensis || Domius haereditarius in Gallingen etc || erexit fundavit et dotavit || Miserere mei Domine et nec derelinquas me in finem || a 1728.

⁸⁵ S. Kimpel: Bruno (Bonifatius) von Querfurt, Erzb. 15.10.19.6. W: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, t. V, Rom-Wien 1973, s. 451.

⁸⁶ MPH, t. I, s. 230: „Dux postea illius terrae ad episcopum equitavit, virtute repletus diabolica, et illum episcopum cum capelanis fecit martirizare absque ulla quaerimonia. Episcopi caput iussit abscidi, et capellanos omnes iussit suspendi, et meos oculos eruere fecit...”

⁸⁷ PDE, 1875, s. 11: Gedanken, jw.

2. Obraz św. Brunona z neogotyckiego ołtarza kaplicy domu biskupiego we Fromborku

i palenia ołtarza pogańskiego, atrybutem zaś świętego jest księga i włócznia z palmą męczeństwa. Identyfikację osoby ułatwia opis Wiperta o spotkaniu świętego z wodzem kraju Prusów Nethimerem. Wipert opowiada, że kiedy przybyli do Prus, zostali postawieni przed królem. Wówczas biskup wraz ze swoimi kapelanami odprawił Mszę św. i wygłosił kazanie. Po jej wysłuchaniu król odrzekł: „Mamy bogów, których czcimy i im ufamy. Twoim słowom nie chcemy wierzyć”. Wówczas biskup kazał królowi przynieść podobizny tych bogów i w obecności króla z wielką siłą wrzucił do ognia. Rozgniewany król nakazał wrzucić do ognia samego biskupa; jeśli go spali ogień, będzie to oznaczać, że wiara, którą głosi jest próżna; jeśli nie, wówczas uwierzy i nawróci się. Biskup, ubrany w strój pontyfikalny, usiadł na katedrze w ogniu i tak długo siedział, aż jego kapelani zdążyli odśpiewać siedem psalmów. Wobec takiego obrotu sprawy wódz uwierzył. Ta legenda, podana przez Wiperta, stała się inspiracją dla malarza Múskego, który ukazał scenę ewangelizacji Prus i nawrócenia ich wodza Nethimera⁸⁸.

Również w domu biskupim w Olsztynie, w kaplicy, znajduje się ołtarz neogotycki z elementami gotyckimi. Obudowa została wykonana w 1898 r. Drewno rzeźbione polichromowane i złoczone oraz malowidła na desce. W szafie środkowej znajdują się rzeźby, m.in. św. Wojciecha i św. Brunona, który trzyma w ręku księgę, a wewnątrz księgi napis: BRUNO⁸⁹. W ikonografii często ci dwaj święci występują w tej samej grupie plastycznej. Odzwierciedla ona kult wiernych diecezji warmińskiej wobec dwóch misjonarzy i patronów tych ziem.

Wybudowany w diasporze katolickiej wśród protestantów kościół w Pasyminiu⁹⁰ ma ołtarz neogotycki z przełomu XIX/XX w. po którego bokach znajduje się rzeźbiona figura św. Bonifacego, patrona Niemiec oraz św. Brunona patrona i Apostoła Prus, z księgą i pastorałem. Ten motyw nieco odbiega od tradycyjnego, warmińskiego motywu ukazywania Wojciecha i Brunona na rzecz proniemieckiej orientacji związanej z uwarunkowaniami politycznymi w okresie wzmożonej germanizacji tych ziem.

W kościele w Olsztynku, poświęconym Najświętszemu Sercu Pana Jezusa i św. Brunonowi, w prezbiterium znajduje się rzeźba tego świętego o wysokości 165 cm. Pochodzi ona prawdopodobnie z końca XIX w. albo początku XX. Postać występuje w stroju pontyfikalnym z pastorałem w lewej ręce, w prawej zaś prawdopodobnie znajdował się miecz — atrybut męczeństwa.

W Giżycku natomiast patron tego kościoła św. Brunon, został uczczony przez umieszczenie dużego obrazu (3 m × 1,5 m), ukazującego św. Brunona w stroju pontyfikalnym na tle jeziora. Autor i czas pow-

⁸⁸ MPH, t. I, s. 229—230: „Quando patriam intravimus statim ante regem ducti fuimus. Episcopus vero cum suis capellanis praeparatis celebravit missam, praedicando evangelica atque apostolorum dicta. Quae omnia ut rex, Nethimer nomine audivit dixit: Nos deos habemus in quibus adoramus et confidimus. Verbis adpo autem tuis obedire nolumus. Episcopus hoc audiens, illius regis adportare iussit simulacra, et illo praesente in ignem proiecit cum virtute magna. Ignis vero accepit et devoravit illa denique simulacra. Rex autem dixit indignatione maxima: Accipite episcopum citissime et ignem coram me procite. Si illum ignis comburit et devorat, cognoscite quia illius praedicatio est vanissima: denique si est aliter, in illum deum credamus velociter. Episcopus autem indutus vestimento episcopali suam sedem in ignem fecit portare, et in igne supra eandem tam diu sedit, quousque a capellanis septem psalmi fuerunt decantati....”

⁸⁹ J. Piśkorska: Zabytki w Domu Biskupim, Kurii i Seminarium Duchownym w Olsztynie według stanu z 1974 roku. SW 11(1974), s. 581—582.

⁹⁰ Barczewski, jw., s. 57—58.

3. Figura św. Brunona z kościoła w Olsztynku. (Fot. al. Z. Gołbiewski)

stania tego obrazu nie są znane. Motyw natomiast nawiązuje do legendy o Brunonie, który przybywszy na teren obecnego Giżycka, od strony ziemi łomżyńskiej, nad wielkim jeziorem nawrócił na wiarę chrześcijańską wodza imieniem Izegup czy Jesgup i ochrzcił go oraz jego poddanych w wodach tego jeziora⁹¹.

W tym samym kościele na dużej płaszczyźnie ściany szczytowej — frontonie — umieszczono po pierwszej wojnie światowej płaskorzeźbę wykonaną techniką sgraffito przedstawiającą trzy postacie: św. Brunona z pastorałem, w paliuszu, a w aureoli napis: „St. Bruno”, obok niego, po prawej stronie — Krzyżaka z emblematem krzyża na płaszczu i po lewej — niemieckiego żołnierza z pierwszej wojny światowej, z karabinem w rękę opartym o ziemię. Na usprawiedliwienie tego rodzaju kompozycji można dodać, że kościół był wybudowany dla garnizonu wojska niemieckiego stacjonującego w Giżycku, i pomyślany jako pomnik oraz mauzoleum poległych na Wschodzie żołnierzy. Dlatego niektóre elementy wyposażenia zostały wykonane z kul armatnich, a wskazówki zegara i układ tarczy na wieży, z bagnetów⁹².

Po drugiej wojnie światowej płaskorzeźbę tę na życzenie wiernych zatynkowano i zastąpiono prostym drewnianym krzyżem. Staraniem ks. proboszcza Wacława Radziwona na frontonie kościoła umieszczono mozaikę, przedstawiającą św. Brunona w otoczeniu wojowników pruskich, zadających mu śmierć. Projekt mozaiki przedstawił w 1974 r. na posiedzeniu Diecezjalnej Komisji Sztuki kościelnej doc. dr inż. Z. Konarzewski, a w następnych latach wykonał ją artysta Piotr Staszuk⁹³.

Kult patrona w giżyckiej parafii stał się w zmienionej rzeczywistości dość żywotny, o czym świadczy nawet taki szczegół, że gdy w 1957 r. 500-osobowa pielgrzymka parafian pod przewodnictwem ks. W. Rudnickiego udała się na Jasną Górę, wówczas ufundowała tam dla swojego kościoła chorągiew procesyjną z wizerunkiem Matki Bożej Siewnej z jednej strony i św. Brunona z drugiej strony⁹⁴.

Figura św. Brunona z Kwerfurtu znajduje się również w konkatedrze św. Jakuba w Olsztynie we wczesnorennesansowym w neogotyckiej obudowie, w formie nastawy, tryptyku ołtarzowym, zwanym ołtarzem ukrzyżowania. Malowidła tego tryptyku wykonano w XVI w. na desce. Pochodzi on ze zburzonego w 1806 r. kościoła Św. Krzyża w Olsztynie. Neogotycka obudowa wykonana została w 1876 r. W jej zwieńczeniu umieszczono są również neogotyckie rzeźby: Pieta, św. Wawrzyniec, św. Joachim, św. Bruno z Kwerfurtu i św. Florian⁹⁵.

W XIX w. kult św. Brunona nie ograniczał się już tylko do ksiąg liturgicznych, ale wszedł także do przedmiotów używanych w liturgii. Takimi właśnie były pastorały, których używali biskupi przy sprawowaniu uroczystych aktów liturgicznych. Symbolikę pastorału podał średniowieczny liturgista W. Durand: „laska pasterska wyobraża władzę kapłańską, Chrystus bowiem kiedy rozsyłał apostołów do przepowiadania Ewangelii, nakazał im, aby wzięli laski (...) Dlatego aż dotąd pastorał

⁹¹ APG, Kronika parafialna, jw., s. 16; A. Wakar, T. Willan: Giżycko. Z dziejów miasta i powiatu, Olsztyn 1966, s. 41.

⁹² APG, Kronika..., jw., s. 1, 20.

⁹³ Kuria Biskupia w Olsztynie. Księga protokołów Diecezjalnej Komisji Sztuki Kościelnej w Olsztynie od 1966—1975, z. 1, s. 68 nn.

⁹⁴ APG, Kronika..., jw., s. 67.

⁹⁵ J. Piskorska: Zabytki ruchome w kaplicach Olsztyna według stanu z 1973 r., SW 10(1973), s. 469.

wyobraża autorytet nauczania. Nim słabi są podnoszeni, niespokojni karceni, a błądzący do pokuty pociągani". Górna część pastorału zwykle była bogato ozdobiona w ornamenty roślinne, zwierzęce i hagiograficzne. Na Warmii zachowały się dwa pastorały, będące arcydziełami sztuki neogotyckiej z XIX w., które w ozdobnej części posiadają motyw hagiograficzny — figurki apostołów i patronów Warmii. Św. Bruno występuje tu dwukrotnie.

D. DZWONY

Dzwony, nadające uroczystą oprawę niektórym wydarzeniom, nabożeństwom są wyrazem kultu świętych. Jest to na ogół podkreślone przez zwyczaj nadawania dzwonom, przy ich konsekracji, imion świętych.

Taki właśnie dzwon, poświęcony św. Brunonowi, znajduje się w wieży kościoła w Olsztynku. Został on wykonany w Olsztynie w r. 1887 i konsekrowany na cześć św. Brunona, Patrona Królestwa Pruskiego i kościoła w Olsztynku⁹⁶.

21 czerwca 1953 r. odbyło się uroczyste poświęcenie dzwonów w parafii giżyckiej. Zostały one wykonane w firmie Metalton J. Bukowskiego w Kętach kosztem 110 000 złotych.

Dzwon w tonie cis, o wadze 670 kg, jest ozdobiony wizerunkiem Matki Boskiej Ostrobramskiej i napisem: „Matko nasza, nie opuszczaj swoich dzieci” oraz po przeciwnej stronie, wizerunkiem św. Brunona z napisem: „Św. Brunonie, patronie naszej parafii, miej nas w swojej moźnej opiece”⁹⁷.

Także w parafii św. Brunona w Bartoszycach znajduje się dzwon poświęcony św. Brunonowi.

E. WITRAŻE

Witraż z obrazem św. Brunona znajduje się w Bartoszycach, w prezbiterium kościoła pod jego wezwaniem. Pochodzi z początku XX w. Przedstawia św. Brunona w stroju pontyfikalnym w postawie tronującej z atrybutami: pastorałem oraz mieczem podniesionym ku górze. Po prawej stronie znajduje się Bonifacy — patron i Apostoł Niemiec, a po lewej św. Wojciech — patron diecezji warmińskiej.

W latach siedemdziesiątych wykonano dla kościoła w Starych Juchach witraż poświęcony św. Brunonowi.

F. POLICHROMIE

W związku z odradzaniem się kultu świętych polskich również częstym motywem treści polichromii, zaprowadzonej w kościołach w ramach ich odnawiania, są święci polscy. Dzięki temu w wielu kościołach diecezji warmińskiej, szczególnie w jej części na Mazurach, znajduje się św. Brunon, jak np. w Orzyszu i wielu innych.

G. ODPUSTY

Możliwość uzyskania odpustu zupełnego zajmuje poważne znaczenie w pobożności wiernych. Jak już wspomniano, o przywilej uzyskiwania odpu-

⁹⁶ J. Piskorska: Zabytki ruchome w kościołach i kaplicach dekanatów Olsztyn — Południe i Północ według stanu z 1975 r., SW 14(1977) s. 601; Inskrypcja łacińska: „+ A Carolo Friedr. Ulrich ex Apolda in Allenstein fusa anno Domini 1887 + In honorem S. Brunonis E. M. Patroni Regni Prusiae + nec non Ecclesiae Hohensteinensis”.

⁹⁷ APG, Kronika..., jw., s. 47.

stu zupełnego w dniu św. Brunona wystarał się w 1875 r. biskup warmiński F. Krementz dla kaplicy misyjnej w Wystruci (Czerniachowski).

W 1980 r. biskup warmiński, obecny Prymas Polski, wydał dekret, mocą którego kościół św. Brunona w Bartoszycach został obdarzony możliwością uzyskania odpustu zupełnego w dniu św. Brunona.

Również we wspomnianych kościołach pod wezwaniem św. Brunona w jego uroczystość odprowadzane są tzw. „odpusty parafialne”, koncentrujące się wokół uroczystej sprawowanej liturgii z licznym udziałem duchowieństwa i wiernych. Ta forma jest bardzo czytelnym wyrazem żywotności kultu św. Brunona.

H. ROCZNICE

Kościół warmiński w specjalny sposób uczcił w 1909 r. jubileusz 900-lecia śmierci św. Brunona, Apostoła Prus. Diecezja przygotowana została do tej uroczystości przez specjalny list pasterski biskupa warmińskiego A. Bludaua, poświęcony św. Brunonowi. W liście tym biskup zapoznał wiernych z postacią misjonarza chrześcijańskiego w Prusach, ukazując jego życie i duchowość. Biskup wskazał na jego gorliwość wiary, znaczenie trudów przy zwiastowaniu słowa Bożego, gotowość do oddania życia, miłość do ludzi i jej wysoką cenę. Te wartości winny być, jak zaznacza biskup, testamentem jego ducha i serca dla pokolenia obchodzącego dziewięćsetlecie jego śmierci. Dla wypełnienia testamentu św. Brunona-misjonarza, zachęcił wiernych, by z tej okazji zaczęli budować kościoły, szkoły, plebanie dla księży wśród katolików żyjących w diasporze. Zaznacza, że chociaż dla tej sprawy istnieje w diecezji warmińskiej od 1870 r. Związek św. Wojciecha i Brunona, jednak z racji 900-lecia śmierci Brunona, w każdej parafii powinien powstać lokalny związek, którego członkowie będą zbierać składki na rzecz budowy obiektów sakralnych oraz wspierać codzienną modlitwą i sakramentami św., przyjętymi w święta związkowe.

List został napisany przez biskupa 16 września, a w 19 niedzielę po Zesłaniu Ducha Św. odczytany wiernym.

Biskup zarządził ponadto, aby w niedzielę po 17 października, zaraz po święcie, odbyła się w każdym kościele uroczystość zewnętrzna św. Brunona. Podczas tej uroczystości kapłani mieli odprawić Mszę św. o św. Brunonie, wygłosić kazanie poświęcone jego działalności, a po sumie miało się odbyć wystawienie Najświętszego Sakramentu⁹⁸.

Jak już wspomniano, biskup warmiński Józef Glemp w swoim programie duszpasterskim r. 1981 poświęcił św. Brunonowi. W związku z tym w diecezji odbywały się uroczystości ku czci św. Brunona w dzień jego obchodu liturgicznego, tj. 12 lipca, z centralną uroczystością w Giżycku, miejscu śmierci patrona drugorzędnego diecezji warmińskiej. Do nich zaliczyć można również naukową sesję, poświęconą problemowi św. Wojciecha i Brunona.

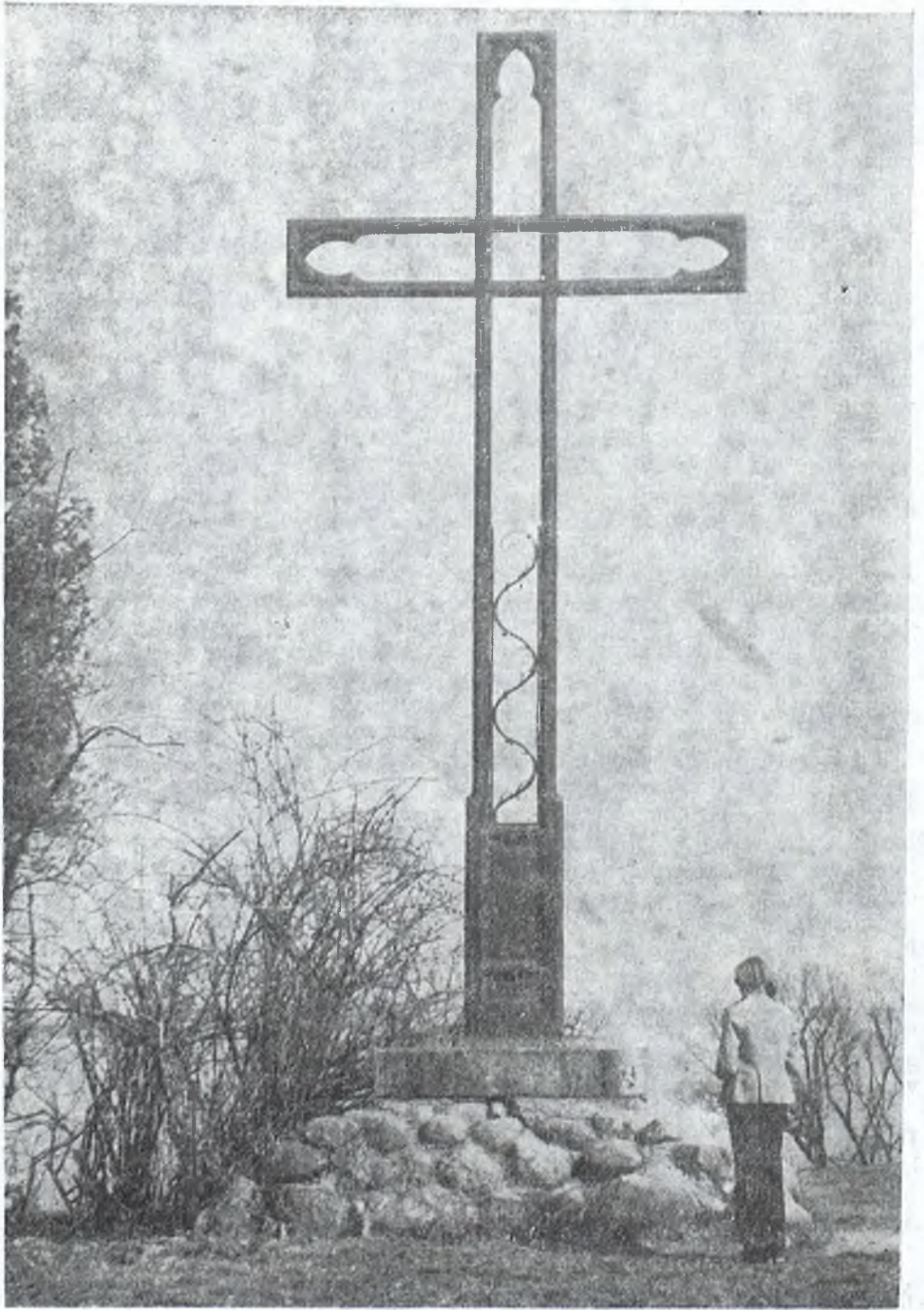
Alumni Warmińskiego Seminarium Duchownego przygotowali misterium o św. Brunonie na podstawie powieści A. Gołubiewa: „Bolesław Chrobry” i przedstawili go w dzień imienin biskupa warmińskiego Józefa Glempla w auli seminarium.

⁹⁸ A. Bludau: Hirtenschreiben über den hl. Bruno..., jw., s. 117.

VI. WYMIAR EKUMENICZNY KULTU ŚW. BRUNONA Z KWERFURTU NA WARMII I MAZURACH

Św. Brunon w ślad za św. Wojciechem przybył z misją ewangelizacyjną na teren Prus wówczas, kiedy Kościół cieszył się jednością chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu. Stąd też dziedzictwo wiary, jakie zostawił opłacając je śmiercią męczeńską, stało się wyzwaniem, rzuconym protestantom i katolikom, będącym świadkiem odradzania się jego kultu. Kiedy w XVII w. odrodził się kult św. Brunona na Warmii i sąsiednich diecezjach ziem pruskich, przypominano sobie wówczas, że jest apostołem tych ziem, ale niestety już podzielonych według kryterium wyznania protestanckiego i katolickiego. Wtedy to protestanci, jako pierwsi, zainteresowali się od strony historycznej jego postacią. Wprawdzie nie okazywali sympatii jego rzymsko-katolickiej orientacji, jednak widzieli w nim sługę Bożego. Również trzeba przyznać, że protestanci inspirowali kult św. Brunona wśród uczonych katolickich, czego dowodem są prace protestanckiego duchownego Giesebrechta, a odpowiedzią pogłębione studia Kolberga nad postacią św. Brunona. Już w szerzeniu kultu św. Wojciecha dostrzegano ideę jedności wiary, ale ten kult, z racji może etnicznych, nie przyczynił się w sposób spektakularny do wzajemnego zbliżenia chrześcijan tych ziem. Stało się to dopiero w przypadku św. Brunona z Kwerfurtu, któremu protestanci w dziewięćsetlecie śmierci na miejscu domniemanego męczeństwa — cytadela pod Giżyckiem — wzniesli krzyż-pomnik sześciometrowej wysokości z napisem: „Dzielnemu misjonarzowi niemieckiemu, który jako pionier na Mazurach z 18 towarzyszami w dniu 9 marca 1009 roku poniósł śmierć męczeńską dla chrześcijaństwa i swojej ojczyzny, szlachetnemu Brunonowi z Kwerfurtu, ku chwalebnej pamięci. Kościół ewangelicki Lötzen 1910”. Oczywiście, w dobie ekumenizmu mniej ważne jest to, czy widzieli w nim pioniera-misjonarza niemieckiego, czy też, że umarł za ojczyznę. Istotne jest, że pół wieku przed Soborem Watykańskim II protestanci katolickiemu świętemu wnoszą pomnik wdzięczności; czei i wdzięczności. Dla chrześcijan współczesnych, zamieszkujących te ziemie, krzyż wzniesiony św. Brunonowi przez protestantów powinien stać się znakiem czasu, danym do odczytania katolikom i protestantom nie tylko katolickiej diecezji warmińskiej i ewangelicko-augsburskiej diecezji mazurskiej. Jest on kamieniem milowym — jednym z wielu — na drodze szukania jedności wiary wśród mieszkańców Mazur, Warmii i Powiśla, aby nastąpiła jedna owczarnia i jeden pasterz oraz by wypełniły się słowa testamentu Chrystusa: „aby byli jedno” (*ut unum sint*).

Św. Brunon, misjonarz, świadek Chrystusa na północnych ziemiach Polski, z istoty swej dla chrześcijan tych ziem i wspólnot protestanckich, katolickich i innych jest, był i będzie na zawsze równy Apostołom i Prorokom, na których fundamencie został ukształtowany jego kult; stał się pomocnikiem Chrystusa: „Współpracując zaś z Nim napominamy was, abyście nie przyjmowali na próżno łaski Bożej” (2 Kor 6,1), jego Sługą: „Uczeń nie przewyższa nauczyciela ani sługa swego pana” (Mt 10,24); Jego przyjacielem: „Wy jesteście przyjaciółmi moimi, jeżeli czynicie to, co wam przykazuję” (J 15,14); Jego chwałą „Tytus jest moim towarzyszem i trzodzi się ze mną dla was; a bracia nasi — to wysłańcy Kościołów, chwała Chrystusa” (2 Kor 8,23).

4. Krzyż wzniesiony przez protestantów w 1910 r. w domniemanym miejscu śmierci św. Brunona. (Fot. al. M. Tunkiewicz)

ZAKOŃCZENIE

Sprowadzenie relikwii św. Wojciecha, pierwszego misjonarza ziem północnych Polski do diecezji warmińskiej stało się impulsem do zainteresowania początkami chrześcijaństwa na jej terenie. W ślad za Wojciechem na widowni życia polskiego u samego zarania naszych dziejów pojawia się piękna i szlachetna postać obcokrajowca św. Brunona.

Miejsca jego męczeństwa nie znamy. Lokalizacja pod Giżyckiem, Drohiczyńnem lub Łomżą ma tradycję niedawną. Prawdziwego miejsca męczeństwa nie znamy, należy go szukać na terenie dzisiejszego Pojezierza Suwalskiego, co zdaje się odpowiadać określeniom źródłowym, lokalizującym męczeństwo „w sąsiedztwie Prus i Litwy”.

Kult św. Brunona rozwijał się w środowisku eremickim dość szybko, o czym świadczy żywot spisany przez Piotra Damianiego około 1040 r.

Kanonizacja odbyła się przed 1025 r., prawdopodobnie w Kwerfurcie, dokonana przez miejscowego biskupa przy udziale cesarza.

W Polsce kult św. Brunona rozwijał się w kręgu dworskim, o czym świadczyły roczniki kapituł: krakowskiej i wielkopolskiej. Niemniej jednak w Polsce do Soboru Trydenckiego kult ten nie rozwinął się i był nikły. Najbardziej rozwinął się w założonej przez Brunona Kolegiacie w Kwerfurcie. Wznoszono tam pod jego wezwaniem kaplice i kościoły. Kult szerzyli zarówno kameduli jak i benedyktyni, wpisując Brunona, jako świętego, do swoich kalendarzy.

Na terenie Niemiec kult św. Brunona cieszył się wielkim uznaniem, czego dowodem jest diecezja halberstadtzka. W okresie reformacji kult św. Brunona w Niemczech począł zamierać.

Kult przedtrydencki utrzymywał się jeszcze u kamedułów, zamieszczać jego imię w martyrologiach lokalnych.

Wprowadzenie natomiast imienia św. Brunona do *Martyrologium Rzymskiego* w 1584 r. przyczyniło się do rozwoju jego kultu, szczególnie na Warmii w Polsce i Prusach. W *Martyrologium Rzymskim* czczono św. Brunona jeszcze pod imieniem Bonifacy — 19 czerwca. Błąd ten poprawił dopiero Jamning w 1715 r., ale nie przeszkodziło to, by księgi liturgiczne jeszcze przez dwieście lat nadawały błędowi miano szacowności, wciąż go powtarzając.

Na Warmii pierwsza księga liturgiczna, która wymienia św. Brunona, to kalendarz liturgiczny z 1639 r. Na łamach tego kalendarza zaszczycono go w późniejszych edycjach mianem Apostoła Prus oraz Patrona Królestwa Pruskiego. W mszałach warmińskich formularz poświęcony św. Brunonowi jest znany już od 1640 r.

Oficja brewiarzowe własne pojawiły się w 1710 r. i miały kolejne wydania w 1734, 1801, 1868, 1882 i 1903 r.

Wezwania kościołów i kaplic ku czci św. Brunona pojawiają się dopiero w XIX w., najpierw jako tytuł drugorzędny, np. w Wystruci, Olsztynku, a następnie jako pierwszorzędny — w Bartoszczach i Giżycku.

Ikonografia poświęcona św. Brunonowi datuje się od XVII w. Najczęstszą formą plastyczną św. Brunona jest grupa obrazów przedstawiająca go razem ze św. Wojciechem, patronem Warmii oraz św. Bonifacym, patronem Niemiec. Przekazy ikonograficzne znajdują się w Marianne, Lubieszowie, Olsztynku, Giżycku, Fromborku, Olsztynie, Bartoszczach, Starych Juchach, Orzyszu.

Na terenie diecezji warmińskiej św. Brunonowi poświęcone są także dzwony, m.in. w Olsztynku, Giżycku i Bartoszczach.

W 1909 r. uroczyste obchodzono na Warmii 900-lecie śmierci św. Brunona.

W 1981 r. biskup warmiński J. Glemp poświęcił jego osobie program pracy duszpasterskiej.

W dobie rozwijającego się ekumenizmu godne jest podkreślenia, że w związku z 900-leciem śmierci św. Brunona wierni parafii protestanckiej w Giżycku, w miejscu jego śmierci, na wzgórzu, wzniesli sześciometrowy krzyż, upamiętniający męczeństwo Misjonarza Prusów.

W ramach odnowy kalendarza Kościoła powszechnego obchód ku czci św. Brunona w Polsce przeniesiono z 16 października na 12 lipca, a diecezja łomżyńska wybrała go na patrona pierwszorzędnego, natomiast diecezja warmińska obrała go sobie jako patrona drugorzędnego.

Działalność tego świętego jest szczególnie cenna w dzisiejszym świecie, który nurtuje idea uniwersalizmu, ewangelizacji bez użycia siły i przemocy, a tymi wartościami odznaczał się św. Bruno.

Jego postać stała się też świetlanym pomostem szukania zgody i przyjaźni z narodem niemieckim, na co wskazali polscy Ojcowie Soboru Watykańskiego II w orędziu do narodu niemieckiego z 18 listopada 1965 r. „Polacy głęboko szanowali swych braci chrześcijańskiego Zachodu, którzy przybywali do nich jako posłowie prawdziwej kultury. Polacy nie pomijali milczeniem ich niepolskiego pochodzenia. Mamy zaiste wiele do zawdzięczenia kulturze zachodniej, a tym samym i niemieckiej. Z Zachodu też przybyli do nas apostołowie i święci. Oni to należą do wartości najcenniejszych, którymi obdarzył nas Zachód. Błogosławioną działalność społeczną odczuwamy na wielu miejscach jeszcze dziś. Do najbardziej znanych zaliczamy św. Brunona z Kwerfurtu, zwanego biskupem pogan, który w porozumieniu z Bolesławem Chrobrym dokonał ewangelizacji słowiańskiego i litewskiego północnego wschodu⁹⁰.”

Badania nad dziejami kultu św. Brunona w diecezji warmińskiej pozwoliły na ustalenie, że czczono tu także innego Brunona, mianowicie św. Brunona Kartuza, któremu konwertyta Eullenburg wystawił kaplicę pod jego wezwaniem w Wozławkach i ufundował beneficjum w katedrze fromborskiej.

Podjęte badania nad kultem św. Brunona z Kwerfurtu w diecezji warmińskiej pozwalają na stwierdzenie istnienia kultu św. Brunona w diecezji chełmińskiej i na Pomorzu Wschodnim.

DER HL. BRUNO VON QUERFURT UND SEIN KULT IN DER ERMLÄNDISCHEN DIÖZESE

ZUSAMMENFASSUNG

Die Überführung von Reliquien des hl. Adalbert — aus Gnesen nach Ermland — des ersten Missionars auf nordpolnischem Boden regte das Interesse für die Anfänge des Christentums in diesem Gebiet an. Am Beginn unserer Geschichte auf dem Schauplatz des polnischen Lebens erschien die schöne und edle Gestalt eines Ausländers, des hl. Bruno von Querfurt. Er ist 974 in einer deutschen

⁹⁰ Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945—1974, — Paris 1975, s. 829; Orędzie Biskupów Polskich do ich niemieckich Braci w Chrystusowym Urzędzie Pastorskim.

Grafenfamilie, die unter den slawischen Stämmen gelebt haben, geboren. Seine Ausbildung erhielt er an der Magdeburger Domschule. Hier kam er in Berührung mit Thietmar, dem späteren Bischof von Merseburg und gleichzeitig dem Verfasser einer berühmten Chronik. Die Tätigkeit eines Absolventen dieser Schule, des Prager Bischofs Adalbert, fand zu dieser Zeit in den Magdeburger Kreisen ein lebhaftes Echo. Bis dahin drangen Nachrichten über Abt Leo vom Aventin, über Gerbert, den späteren Papst Silvester II. Der Feldzug Ottos III. gegen Liutizen und Obotriten in den Jahren 992—997 wie auch der Aufenthalt des Kaisers selbst in Magdeburg bildete eine eigenartige Atmosphäre, sich für die zentralen Probleme des damaligen Christentums, für seinen Universalismus, der in der Missionsstätigkeit sichtbar wurde, zu interessieren.

Der hl. Bruno zog, nachdem er sich die Einwilligung des Papstes die Missionsstätigkeit aufzunehmen, besorgt hatte, zu den Ruthenen, Ungarn und Petschenegen. Missionierend verfasste er die Lebensgeschichte des hl. Adalbert, die in der Geschichtsschreibung unter dem Titel der „Zweiten Lebensbeschreibung“ bekannt ist; um die Jahreswende 1008/1009 dagegen die Lebensbeschreibung von fünf Märtyrer-Brüdern.

Das missionseifrige Leben beendete der hl. Bruno samt seinen 18 Gefährten während einer misslungenen apostolischen Reise nach Jadzwingen. Die Lokalisierung des Todesortes bei Giżycko, Drohiczyn oder Łomża gibt eine neuere Tradition an. Den richtigen Ort des Martertodes soll man in der ostpreussischen Landschaft Sudauen (Pojezierze Suwalskie) suchen. Dies scheint den Quellenangaben zu entsprechen, die den Martertod „in der Nachbarschaft von Preussen und Litauen“ lokalisieren.

Der Kult des hl. Bruno entwickelte sich ziemlich früh in den Einsiedlergruppen, was die von Peter Damiani um 1040 aufgeschriebene Lebensbeschreibung bezeugt. In Polen entwickelte er sich in den Hofkreisen, sonst war er sehr gering, er lebte wieder auf erst nach dem Trienter Konzil, dh. nach der Herausgabe des Martyrologium Romanum, wo der Heilige unter dem 15.X und unter dem zweiten Vornamen Bonifatius am 19.VI stand. In Deutschland dagegen entwickelte sich der Kult besonders in Querfurt und in der Diözese Halberstadt. Er verschwand jedoch im 16. Jahrhundert unter dem Einfluss der Reformation. Im Ermland entwickelte er sich zu Beginn des 17. Jahrhunderts. Den Heiligen verehrte man hier als Apostel und Patron Preussens. Der Kult kam in den Messe- und Brevierformularen wie auch in den liturgischen Kalendern zum Ausdruck. Im 19. Jahrhundert erbaute man, besonders in der Diaspora, Kirchen und Kapellen zu seiner Ehre. Um die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts entstand sogar eine Ikonographie des hl. Bruno. In der Ikonographie wurde der hl. Bruno in Pontifikalgewändern dargestellt, und seine Attribute waren: Buch, Bischofsstab, Palmenzweig, Schwert als Marterwerkzeug, Speer und manchmal am Fusse ein Affengesicht, das die Heiden bedeutete, denen der Heilige das Evangelium verkündete.

Bruno ist der einzige Heilige von Ermland und Masuren, den auch die Protestanten verehrt haben. Beweis dafür ist das von ihnen — bei Giżycko — an dem angeblichen Todesort aufgestellte Kreuz — zum 900-jährigen Todestag.